

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної
безпеки
Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня магістра

на тему:

«Еволюція політики ЄС щодо пострадянських держав Центральної Азії»

Виконав студент 2 курсу, групи ММв-2
спеціальності 291 Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії,
освітньо-професійна програма «Міжнародні відносини»

Курило Вадим Ігорович

Керівник – кандидат історичних наук, старший викладач

Корнійчук Любов Володимирівна

Рецензент – _____

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
<u>ВСТУП.....</u>	<u>4</u>
<u>РОЗДІЛ 1. ІНТЕРЕСИ ЄС У ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ, ЕТАПИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ВЗАЄМОДІЇ З ПОСТРАДЯНСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ РЕГІОНУ.....</u>	<u>8</u>
<u>Висновки до розділу 1.....</u>	<u>.....</u>
<u>РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ НАПРЯМИ СПІВРОБІТНИЦТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ.....</u>	<u>.....</u>
<u>2.1. Політичне та безпекове співробітництво.....</u>	<u>.....</u>
<u>2.2. Торговельно-економічна взаємодія.....</u>	<u>.....</u>
<u>2.3. Культурно-гуманітарні відносини.....</u>	<u>.....</u>
<u>Висновок до розділу 2.....</u>	<u>.....</u>
<u>РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ СПІВПРАЦІ ЄС ІЗ ДЕРЖАВАМИ РЕГІОНУ.....</u>	<u>.....</u>
<u>Висновки до розділу 3.....</u>	<u>.....</u>
<u>ВИСНОВКИ.....</u>	<u>.....</u>
<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....</u>	<u>.....</u>

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

AFET - European Parliament's Committee on Foreign Affairs

CADAP - Central Asia Drug Action Programme

DCAS - Delegation to the EU-Kazakhstan, EU-Kyrgyzstan, EU-Tajikistan and EU-Uzbekistan Parliamentary Cooperation Committees and for relations with Turkmenistan and Mongolia

DROI - The Subcommittee on Human Rights

EEAS - The European External Action Service

EPCA - The European Petrochemical Association

GSP + - Generalised Scheme of Preferences Plus

SEDE - European Parliament's Subcommittee on Security and Defence

TACIS - Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States

WGECC - Central Asia Working Group on Environment and Climate Change

ВСТУП

Актуальність теми. Більшу частину 1990-х років Центральна Азія не була на зовнішньополітичному радарі ЄС. Заклопотаний управлінням першим раундом розширення Східної Європи та допомогою в організації політичного та економічного переходу Росії, ЄС не мав ані ресурсів, ані політичного інтересу, щоб стати значно активнішим у цьому віддаленому регіоні. Ця байдужість стоїть гостро на відміну від нещодавніх європейських коментарів щодо важливості регіонів для наприклад, терористичних злочинів мережі Центральної Азії, що прямо згадуються в Стратегії безпеки ЄС 2003 року як потенційна загроза для Європи.

Колишній міністр закордонних справ Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр під час оприлюднення Стратегії 2007 року описав Центральну Азію як важливий регіон світової політики та «розвитку». Три причини спричинили цю переглянута оцінку важливості регіону.

По-перше, незважаючи на те, що енергетичний потенціал Центральної Азії іноді переоцінюють, цей регіон, водночас, є частиною того, що називається «стратегічним енергетичним еліпсом», що простягається від Перської затоки до Каспійського моря. Три з п'яти держав Центральної Азії мають значні запаси енергії. Найбільші запаси нафти має Казахстан у світовій десятці, газ у першій п'ятірці. Туркменістан має великі недосліджені запаси газу. Узбекистан також є значним виробником газу. Проти зростання попиту на енергію та планів диверсифікації імпорту нафти та газу ЄС почав робити пріоритетом політики безпечний експорт каспійської енергії.

По-друге, стратегічне значення регіону швидко зросло з війною щодо терору в сусідньому Афганістані: допомога Центральної Азії має вирішальне значення з погляду прав на польоти та підтримки західних військових баз для логістики. Але цей регіон став важливим принаймні ще з однієї причини. Центральна Азія є переважно мусульманським регіоном з проблемами

політичної системи та економічними проблемами Киргизстану і Таджикистану, які наприклад, є одними з найбідніших країн світу. Такі умови сприяють появі релігійних радикалів, проголошена мета яких полягає в тому, щоб відмовитися від світових режимів Центральної Азії та заснували халіфат. З огляду на перераховані чинники регіон привертає увагу ЄС як один із важливих векторів його спільної зовнішньої та безпекової політики, що і зумовлює актуальність досліджуваної у роботі теми.

Стан наукової розробки теми. Серед українських дослідників, публікації яких розкривають відносини між країнами ЦА та великими зовнішніми гравцями, варто назвати роботи: І. Волошенко, А. Гольцова, М. Дорошко, Р. Жангожі, С. Лимана, Т. Ляшенко, Г. Мінгазутдінової, М. Мурашкіної І. Ткаченко І. та ін. Зростаючий вплив Росії, Китаю, ЄС, США та ін. країн на центральноазіатський регіон розкривається у ґрунтовних дослідженнях: З. Бзежинського, Ф. Буранеллі, Т. Дадабаєва, М. Ларюель, М. Майера, Н. Мегорана, А. Патнайк, Г. Фулера, С. Шараповові та ін.

Мета наукової роботи проаналізувати еволюцію політики ЄС щодо держав Центральної Азії та з'ясувати її основні пріоритети. Для досягнення мети необхідно виконати такі **завдання**:

- визначити інтереси ЄС у Центральній Азії, етапи та інструменти взаємодії з пострадянськими державами регіону;
- дослідити політичне та безпекове співробітництво;
- висвітлити основні аспекти торговельно-економічної взаємодії;
- проаналізувати культурно-гуманітарні відносини;
- встановити перспективи розширення співпраці ЄС із державами регіону.

Об'єктом дослідження є спільна зовнішня та безпекова політика ЄС.

Предметом дослідження є особливості еволюції основних складових політики ЄС щодо держав Центральної Азії та перспективи розширення співпраці із державами регіону.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період із 90-х років ХХ ст. до 2022 років, що зумовлено проголошенням незалежності державами Центральної Азії, визнання її з боку ЄС та початком формування стратегії ЄС у регіоні, а верхня межа обумовлена сучасними актуальними тенденціями у політиці Співтовариства щодо держав регіону.

Географічні межі дослідження охоплюють держави пострадянської Центральної Азії: Казахстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан та Киргизстан, а також Європейський Союз.

Методи дослідження. В процесі дослідження еволюції політики ЄС щодо пострадянських держав Центральної Азії були використані такі методи: логічно-семантичний – застосовується при аналізі таких визначень, як: Європейський Союз, співпраця, безпекове співробітництво, торговельно-економічне співробітництво, пострадянські держави; історико-правовий – застосовується при аналізі етапів еволюції політики ЄС щодо пострадянських держав Центральної Азії; порівняльний – застосовується при аналізі інтересів ЄС та ЦА; структурно-функціональний – використовується під час дослідження основних чинників покращення перспективи розширення співпраці ЄС із державами регіону.

Джерельна база дослідження. Першу групу джерел становлять нормативно-правові акти та стратегічні документи, в яких закладені ключові аспекти взаємодії ЄС із державами досліджуваного регіону, зокрема, особливий інтерес становлять Стратегії ЄС 2007 та 2019 років, які дозволяють простежити динаміку бачення ЄС місця регіону у зовнішній та безпековій політиці. Другу групу джерел складають статистичні відомості, що розкривають, наприклад, динаміку торговельно-економічної взаємодії досліджуваних акторів міжнародних відносин. Третю групу джерел складають матеріали новинних інтернет-порталів, звіти аналітичних центрів, що дозволяють простежити особливості відносин.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що зроблено спробу доповнити та систематизувати комплексну оцінку еволюції політики ЄС

щодо держав Центральноазійського регіону, окреслено місце регіону у політиці ЄС, здійснено оцінку інтересів ЄС у регіоні, а також зроблено спробу виокремити перспективи розширення співробітництва ЄС із державами регіону.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані у науково-дослідницькій сфері для подальшого розвитку та дослідження вченим, перспективи розширення співпраці ЄС із державами регіону, а також у навчальному процесі під час підготовки до семінарських занять із курсів, що дотичні до досліджуваної теми.

Апробація результатів дослідження. Окремі аспекти дослідження було апробовано під час виступу на XXVII науковій викладацько-студентській конференції Дні науки 16-20 травня 2022 р. (доповідь «Еволюція торговельно-економічних відносин ЄС та держав Центральної Азії на сучасному етапі»).

Структура роботи. Відповідно до мети та завдань дослідження робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи 88 с.

РОЗДІЛ 1. ІНТЕРЕСИ ЄС У ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ, ЕТАПИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ВЗАЄМОДІЇ З ПОСТРАДЯНСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ РЕГІОНУ

Європейський Союз розвиває багатосторонню та багатовимірну міжнародну діяльність, використовуючи спільні довгострокові стратегії та програми розвитку в політичній, економічній, безпековій та культурній сферах. Слід підкреслити, що Центральна Азія сприймається ЄС як віддалена, але сусідня територія. З іншого боку, ЄС залишається маргінальним гравцем у Центральній Азії. ЄС не є великою державою в регіоні і не може конкурувати з Китаєм, Росією чи США в політиці жорсткої сили. Однак, Європейський Союз розробив спільну стратегію щодо регіону Центральної Азії в цілому. У свою чергу двосторонні відносини базуються на Угодах про партнерство та співробітництво, де визначено стратегічні напрями. Стратегія Європейського Союзу щодо регіону базується переважно на політичному та безпековому підходах. ЄС хоче відігравати нормативну роль у відносинах із зовнішніми партнерами. Отже, економічний розвиток не завжди відображає політичний вимір, однак політичні ініціативи можуть мати сильний економічний вплив. Останнім часом взаємовідносини ЄС з пострадянськими республіками Центральної Азії за останні роки посилюються. Крім того, ЄС намагався збільшити свою присутність у регіоні, окрім просто дипломатичного виміру.

Регіон Центральної Азії, в якому розташовані п'ять пострадянських держав (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан), зазвичай розглядається дослідниками як геополітична цілісність, зумовлена географією, спільністю історичного минулого, тісними економічними зв'язками, етнокультурною та релігійною близькістю народів регіону [36, с. 5]. На думку дослідників М. Дорошка та І. Волошенко, нині, незважаючи на конкуренцію в боротьбі за виживання та розвиток, пострадянські держави

ЦАР мають низку спільних інтересів і завдань, спрямованих на зміцнення свого суверенітету, забезпечення безпеки та вирішення соціально-економічних проблем. Увесь комплекс проблем можна вирішити, як показує досвід провідних світових держав, за умови розуміння політичною елітою країни основних тенденцій розвитку сучасного світу та вмілого використання зовнішньополітичних інструментів для вирішення внутрішніх проблем. Зовнішньополітичні орієнтації політичних еліт у країнах регіону в цілому формуються на основі усвідомлення власних національних і регіональних інтересів і формуються як синтетична конфігурація основних схем зовнішньої орієнтації країн Центральної Азії - євроатлантичні, євразійські, тюрко-ісламські, китайські та ін. у міру адаптації до місцевих умов та інтересів [22, с. 5-6].

Погоджуємось із висновком згаданих дослідників, що одним із важливих факторів, що впливають на процеси в Центральній Азії, є зовнішньополітична активність провідних держав світу та регіону. Подальше посилення стратегічного суперництва, елементи якого вже сьогодні проявляються в центрально-азіатському регіоні, породжує нові розбіжності, але не на ідеологічному, а на геополітичному та економічному ґрунті. Серед держав світу та регіону, які мають значний вплив на формування геополітичної ситуації та намагаються просувати свої інтереси в Середній Азії [22, с. 5].

Відносини між Європейським Союзом та державами Центральної Азії розвивалися і до розпаду СРСР. Центральна Азія, розташована на стику двох континентів, була історичним мостом між Європою та Азією. Саме через цей регіон проходили маршрути Великого Шовкового шляху із Китаю та Індії до Європи. В умовах зростання взаємозалежності економік держав світової системи, Європейський Союз почав активно здійснювати регіональну політику та за межами Європи, у тому числі у регіоні Центральної Азії.

На початку 1990-х років ЄС не виявляв особливого інтересу до регіону, однак до середини 1990-х років Європейський Союз розробив Угоди про

партнерство та співпрацю для Казахстану, Узбекистану, Киргизстану та Туркменістану, орієнтовані на ситуацію в цих країнах і реальним інтересам Європейського Союзу (набули чинності з 1999 р.).

У свою чергу слід зазначити, що інтеграційна взаємодія центральноазіатських країн пройшла кілька етапів:

1. Кінець 1980-х – 1993 рр. – період дезінтеграції, що проходив на тлі розпаду радянської держави та радянської економіки, набуття незалежності та зародження усвідомлення необхідності об'єднання. Об'єднання стає умовою виживання в політичній і економічній ситуаціях.

2. Початок 1994 – 1997 рр. – період повільно інтеграції з надзвичайно низькими результатами.

3. 1998 – 2001 рр. – Заснування Центрально-Азіатської економічної спільноти, покликаної покращити механізм економічної взаємодії між країнами Центральної Азії.

4. 2002 – 2005 рр. – Перетворення Центрально-Азійської економічної спільноти в Організацію Центрально-Азіатського співробітництва з розширенням співробітництва в галузі забезпечення безпеки та протистояння загрозам стабільності.

5. з 2005 р. – включення Організації Центрально-Азіатського співробітництва в Євразійську економічну спільноту (ЄврАзЕС) [19, с. 112].

Після розпаду СРСР зовнішня політика в нових незалежних державах була спрямована на встановлення рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами світу. Зі свого боку, країни Європейського Союзу були зацікавлені у співпраці з державами Центральної Азії, виходячи в першу чергу з економічних міркувань. Економічні інтереси ЄС у Центральній Азії ґрунтувалися на можливості доступу до необхідних енергетичних ресурсів країн Центральної Азії та розвитку торговельно-економічних взаємин. Для розвитку торговельно-економічних відносин із країнами Азії необхідно було підготувати політико-правову основу співробітництва [19, с. 113].

Процес вибудовування дипломатичних відносин ЄС із державами Центральної Азії розпочався вже з 1991 року. Політико-правова основа взаємин Європейського Союзу та країн Центральної Азії була закладена 31 грудня 1991 року, коли Європейський Союз у спільній заяві визнав нові незалежні країни, що виникли на території колишнього СРСР [19, с. 114].

На початковому етапі правової основою політики ЄС були: «Угоди про торговельне, комерційне та економічне співробітництво» з СРСР у 1989 році, укладання Ради ЄС щодо відносин з незалежними державами колишнього СРСР від 16 березня 1992 року, а також регламент програми TACIS. 16 грудня 1992 року Європейське Співтовариство ухвалило Декларацію глав держав та урядів країн-членів ЄС про готовність сприяти процесу демократизації у колишньому СРСР. Таким чином, інтерес ЄС до нових незалежних держав набуває політичного аспекту [19, с. 114].

У 90-х роках ХХ століття став періодом не лише формування концептуальної основи стратегії ЄС щодо країн Центральної Азії, а й виявлення основних сфер співробітництва між сторонами. Цей процес розпочався з підтримки Європейського Союзу держав ЦА. Домовленості, зокрема, передбачали щорічні двосторонні зустрічі між членами урядів цих країн і Радою співробітництва ЄС, а також регулярні зустрічі депутатів Європарламенту з депутатами парламентів країн Центральної Азії. Також країни регіону уклали угоди, які визначили порядок залучення іноземних інвестицій та транспорту в енергетику. З Таджикистаном, який у 1992–1997 роках перебував у стані громадянської війни, постійна співпраця ЄС фактично почалася у 2004 році [19, с. 115].

Співпраця ЄС з Туркменістаном на деякий час була «заморожена», причиною чого стала політика ізоляціонізму, яку проводив політичний режим першого президента Туркменістану С. Ніязова під прикриттям статусу «постійного нейтралітету», офіційно визнаного ООН. З середини 1990-х років основним інструментом співпраці ЄС з державами Центральної Азії стала Програма технічної допомоги країнам СНД (TACIS). Технічна

допомога мала змінити рамкові умови, створити стабільні політичні режими, сприятливі для західних інвесторів.

Створена як система заходів підтримки інвестицій, вона стала основним напрямком політики ЄС у регіоні. Метою програми TACIS було сприяння переходу до ринкової економіки та зміцнення принципів демократії та верховенства права в країнах-партнерах. Програму було реалізовано за допомогою державних інституцій та неурядових організацій як на загальноєвропейському рівні, так і на рівні держав-членів ЄС. Трьома основними напрямками програми TACIS були: стабілізація та запобігання конфліктам; усунення джерел політичної та соціальної напруги; Створення сприятливих умов для торгівлі та інвестицій. Крім програм, які реалізуються безпосередньо в країнах регіону, в рамках TACIS в Центральній Азії були запуснені дві міжрегіональні програми - TRASECA (Транспортний коридор Європа - Кавказ - Азія - Транспортний коридор Європа - Кавказ - Азія), прийнята в 1993 році та INOGATE (Міжурядова транспортна програма з транспортування нафти та газу до Європи), яка була прийнята в 1995 році. Перша передбачала створення системи безперешкодного руху товарів, друга – розвиток міждержавного регулювання газо- і нафтопроводів [19, с. 116].

Також було запуснено дві програми для забезпечення безпеки ЄС: CADAP (Програма боротьби з наркотиками в Центральній Азії) і WOMSA (Програма управління кордонами для Центральної Азії). Програма CADAP, спрямована на протидію поширенню наркотиків у Центральній Азії, насамперед підтримувала розвиток прикордонних військ у країнах регіону для боротьби з наркобізнесом. Це базувалося на проекті WOMSA – програмі ЄС з покращення управління кордонами в Центральній Азії – який реалізовувався спільно з ООН і був спрямований на покращення безпеки кордонів [19, с. 117].

Зацікавленість ЄС у надійності місцевих кордонів (особливо кордонів з Афганістаном) можна пояснити не в останню чергу тим, що відродження «Великого шовкового шляху» зі Сходу на Захід почалося з наркотрафіку: у

1990-х роках 70 % героїну контрабандою переправляли через Центральну Азію до Європи. Для Таджикистану, через який проходить в основному героїн, за програмою CADAP навіть розроблена спеціальна програма ADMIT. Започаткована у 2003 році програма BOMCA здебільшого фінансувалася ЄС, а решта надходила від Програми розвитку ООН [21]. До терористичних атак у вересні 2001 р. політика ЄС у Центральній Азії визначалася такими інтересами: забезпечення альтернативними джерелами енергії, припинення торгівлі наркотиками, політична стабілізація країн регіону, тобто зміцнення стратегічних позицій у регіоні Центральної Азії.

Після терактів 11 вересня 2001 р. Захід (передусім США) по-новому підійшов до оцінки стратегічної ролі Центрально-Азіатського регіону. Узбекистан, Таджикистан і Туркменістан приєдналися до створеної США антитерористичної коаліції. Європейський Союз, який у цей період перебував у процесі активної політичної консолідації та розробляв новий європейський договір та спільну зовнішню політику та політику безпеки, намагався вийти зі стратегічної тіні США у відносинах із Центральною Азією та знайти можливість виступати самостійною одиницею для входження в геополітичну гру [64].

На відміну від США, об'єднана Європа віддала пріоритет не військово-технічним, а економічним аспектам співпраці з країнами в Центральній Азії. Однак під приводом боротьби з тероризмом ЄС визнав за необхідне поставити відносини з п'ятьма державами Центральної Азії на нову політичну та організаційну основу. Особливу увагу було приділено країнам, що межують з Афганістаном.

В рамках нових інструментів зовнішнього сприяння на основі бюджету ЄС 2007-2013 рр., ЄС запланував удвічі збільшити фінансування підтримки країн Центральної Азії.

Грунтуючись на програмі підтримки Комісії та доповнюючи її, держави-члени ЄС готові до розгляду конкретного двостороннього партнерства та спільних програм з кожною державою Центральної Азії, а

також програм регіонального масштабу на підставі адекватної та скоординованої оцінки потреб. Держави-члени ЄС будуть підтримувати програми ЄС, щоб зробити свій внесок у більш гармонійну та зрозумілу політику ЄС у цьому регіоні [64].

Для вирішення особливо важливих проблем ЄС, у рамках цієї стратегії, зробить таке:

- налагодить постійний регіональний політичний діалог на рівні міністрів закордонних справ;
- введе в дію «Європейську ініціативу у галузі освіти та підтримає розвиток «електронного шовкового шляху» у країнах Центральної Азії;
- введе в дію «Ініціативу ЄС щодо верховенства права»;
- налагодить з кожною державою Центральної Азії постійний «Діалог з прав людини», спрямований на отримання конкретних результатів;
- вестиме регулярний «енергетичний діалог» з країнами Центральної Азії [31].

ЄС глибоко зацікавлений у мирній, демократичній та економічно процвітаючій Центральній Азії. Усі ці цілі взаємопов'язані. Отже, метою стратегії ЄС є активна співпраця з державами Центральної Азії у досягненні зазначених цілей, а також внесок у збереження миру та процвітання у сусідніх країнах.

Ця стратегія заснована на тому прогресі, якого країни Центральної Азії самостійно досягли після здобуття незалежності. Стратегія також враховує їх спільні аспекти, а також особливі національні реалії та вимоги. Вона також заснована на результатах, отриманих у ході реалізації різних угод про партнерство та співробітництво, європейські програми підтримки та інших ініціатив, які здійснюються ЄС на допомогу державам Центральної Азії. Стратегія ґрунтується на спільних інтересах ЄС та держав Центральної Азії.

Стратегія 2007 року передбачала співробітництво в різних областях: від

регіонального, екологічного та енергетичного до співпраці у сферах безпеки, прав людини та верховенства права. Вона приймалася на десятирічний термін, але замінили інший програмою лише за 12 років. Успіх першої фази регіонального співробітництва виявився неоднорідним. Більш успішним стало створення офіційних рамок для діалогу та співпраці. Це, зокрема, щорічні зустрічі ЄС та країн Центральної Азії на рівні міністрів, що стали платформою для регулярної координації співробітництва та уточнення його параметрів, та постійний діалог «ЄС – Центральна Азія» щодо питанням прав людини – форум, для постановки та обговорення питань, що стосуються прав людини в регіоні. Зусилля ЄС щодо сприяння країнам Центральної Азії у покращенні систем прикордонного контролю також виявились досить успішними [30].

Однак у таких суттєвих областях, як верховенство права та права людини, розширення регіонального співробітництва між державами Центральної Азії та співробітництво між ЄС та країнами Центральної Азії в галузі енергетики, суттєвих успіхів поки що не досягнуто.

Неповний успіх Стратегії 2007 року в деяких сферах, очевидно, був обумовлений факторами, незалежними від Брюсселя. Вони лежали у площині політики та відносин між державами Центральної Азії, а також були пов'язані з впливом позарегіональних гравців, таких як Росія, а пізніше – Китай. Істотну роль грали і Сполучені Штати, чії дії традиційно доповнюють політику ЄС у всьому світі. Однак у протязом всього аналізованого періоду пріоритетними для США були їхні зусилля в Афганістані, які почали слабшати до середини 2010-х років [30].

Спираючись на раніше виконану роботу, нова Стратегія ЄС щодо Центральної Азії відбиває критичне переосмислення того, яку роботу потрібно посилити, що слід змінити, а що – успадкувати із попереднього документа. Стратегія – амбітний рамковий документ, який об'єднує 10 великих сфер співробітництва, розділених на три блоки; «наскрізним пріоритетом» для всіх сфер є сприяння регіональному співробітництву в

Центральній Азії. Радикальні, але досить реалістичні формулювання Стратегії вказують на нові важливі події, ширший контекст і порівняльні переваги партнерства з ЄС, а також визначають позитивно збалансовані рамки співробітництва [46, с. 23].

Протягом багатьох років відносини між центральноазіатськими країнами були загальнопоганими через прикордонні та ресурсні суперечки. Водночас, ситуація швидко змінилася після зміни керівництва в Узбекистані в 2016 році, що відкриває нові можливості для регіональної співпраці. Перший з 1990-х років саміт лідерів країн Центральної Азії з регіонального співробітництва відбувся в Астані в березні 2018 року, а другий саміт відбувся в листопаді 2019 року в Ташкенті. Відновлювані джерела енергії є ще одним центром уваги з огляду на величезний потенціал для регіональної співпраці та інвестицій. У 2020 році регіональна економіка сильно впала через пандемію COVID-19, але в 2021 році зростає з очікуваним зростанням на 3,9% [27].

Усі країни Центральної Азії дотримуються багатовекторної зовнішньої політики, прагнучи збалансувати зв'язки з Росією, Китаєм, ЄС і США зокрема. Також важливі відносини з Туреччиною та Іраном. Туркменістан був здебільшого закритий для зовнішнього світу, а його статус «постійного нейтралітету» навіть визнає ООН. Торгівля ЄС, головним чином мінеральними ресурсами, заслуговує на увагу з Казахстаном і зростає з Узбекистаном, не в останню чергу після прийняття текстильного протоколу ЄС-Узбекистан, який парламент схвалив у 2016 році. ЄС також привітав приєднання Киргизстану, Таджикистану і Казахстану до Світової організації торгівлі (СОТ). Казахстан і Киргизстан є членами Євразійського економічного союзу [11].

У 2016 році парламент підтримав стратегію ЄС у Центральної Азії, закликавши зробити її більш цілеспрямованою. Стратегія ЄС щодо Центральної Азії була схвалена Радою в червні 2019 року. Сфера відносин ЄС пов'язана з готовністю окремих країн Центральної Азії проводити

реформи та зміцнювати демократію, права людини, верховенство права та незалежність судової системи, а також модернізувати та диверсифікувати економіку, у тому числі шляхом підтримки приватного сектору та МСП, зокрема, у вільній ринковій економіці [17].

Варто проаналізувати відмінні дії Стратегії 2007 р. та 2019 р. (табл.1.1).

Таблиця 1.1. Порівняльний аналіз Стратегій ЄС щодо Центральної Азії

Стратегія ЄС 2007 року	Стратегія ЄС 2019 року
Акцент на нове партнерство	Акцент на зміцнення партнерства
Структура – загальніша і всеосяжна.	Структура – докладніша та конкретизована.
Описовий характер стратегії	Аналітичний характер стратегії
Загальний опис коштів реалізації стратегії	Конкретні ініціативи у кожному підрозділі
Афганістан – пріоритет у плані загроз регіональній безпеці	Облік нових загроз для безпеки (кібербезпека і т.п.), включаючи ІДІЛ
Бюджет був включений до стратегію з розбивкою (70% коштів виділялося на двосторонні проекти, а 30% - на сприяння регіональному співробітництву)	Більший бюджет без ознак деталізації; пріоритетні сфери для фінансування будуть визначено додатково.

[17, с. 5]

Як видно з таблиці, більшість суттєвих областей і тем співробітництва ЄС із країнами Центральної Азії перекочувало й у нову Стратегію. Найпомітніші відмінності, очевидно, полягають у формулюваннях, балансі та тональності двох текстів. У регіоні та навколо нього, безперечно, відбулися зміни: деякі нові проблеми висунулися на передній план, а інші втратили

своє значення як такі, і різницю між двома стратегіями відбивають дані зміни. Низка застосовуваних в Стратегії нових термінів вказують на зміну контексту та динаміки, з урахуванням якого розроблялася нова Стратегія. Важливою темою є «коннективність»: у цій галузі ЄС хотів б встановити в Центральній Азії більш чіткі правила. Інша відмінність – наголос на інклюзивний підхід до співробітництва. Інклюзивність припускає, що співпраця відкрита для всіх країн регіону, позарегіональних країн, для яких воно актуально, а також для інших, недержавних гравців. Таким чином, держави ЄС висловлюють готовність поєднати зусилля з усіма, хто зацікавлений у їхній співпраці з державами Центральної Азії.

На додаток до цього підходу Стратегія наголошує на поняття «синергії» і уточнює, що потрібно для посилення синергії: «краще працювати разом». Третя тема – стійкість, згадувана і в інших нових стратегічних документи ЄС. Мається на увазі стійкість до різних старих та нових ризиків, з якими стикаються світ загалом і Центральна Азія – зокрема. Як зазначається в таблиці, при всіх цих нюансах у формулюваннях Стратегія представляє собою ґрунтовний аналітичний документ.

Якщо в Стратегії 2007-2013 лише мимохіть згадується про зростаючу залежність Європи від поставок енергоресурсів ззовні та важливої ролі, яку багаті нафтою та газом держави ЦА можуть зіграти у вирішенні цієї проблеми, то в документі, прийнятому в січні 2007 року, даним питанням приділяється набагато більше уваги та робиться акцент на створення енергетичних коридорів між ЦА та Європою через Кавказ. У ньому відзначаються «сильні амбіції Росії та Китаю» – двох сусідів, які мають «стратегічну вагу», заважають планам ЄС пов'язати ресурси регіону з транспортними можливостями, а також говориться, що економічна присутність Росії та ключових азіатських партнерів центральноазіатських країн сконцентрована в дуже певних секторах та галузях, зумовивши конкурентний контекст, у якому ЄС не є одним із основних гравців, незважаючи на свою значну замученість [25].

Під певними секторами розуміється енергетичний, а основними конкурентами за енергоресурси регіону є РФ та Китай. Впевненість, придбана Москвою в останні роки, здебільшого базується на високих світових цінах на нафту та газ; тобто статус Росії залежить від її здатності експортувати енергоносії на світовий ринок. Проте своїх запасів їй незабаром не вистачатиме через недостатні інвестицій у розвідку та видобуток. Ресурси держав можуть компенсувати цей брак, виходячи з чого останніми роками РФ проводить у регіоні активну політику, зосереджену на одержанні максимуму нафтових і газових зобов'язань від його республік, а також протидіє всім альтернативним проектам транспортування вуглеводнів, які можуть «вивести» цю сировину з-під її впливу [12].

Росія намагається не допустити прокладання Транскаспійського трубопроводу, який би доставляв туркменський і казахстанський газ на європейські ринки, і в чому дуже зацікавлений Євросоюз. Угода, підписана у 2007 року Росією, Казахстаном і Туркменістаном про будівництво Прикаспійського газопроводу, здавалося, звело нанівець шанси щодо Транскаспійської труби [12].

12 серпня 2018 року у казахському Актау главами п'яти прикаспійських країн було підписано «Конвенцію про правовий статус Каспію» [11]. Правила прокладання газопроводів дном Каспію за Конвенцією передбачають згоду лише сусідніх країн, а не всіх країн Каспійського моря. Туркменістан після підписання угоди, зокрема, заявив, що готовий прокласти дном Каспію трубопроводи, які дозволять їй експортувати свій газ через Азербайджан до Європи, за проектом Nabucco. Погодження Росії, яка раніше наполягала на тому, що проект може бути реалізований тільки з дозволу всіх п'яти каспійських держав, тепер більше не потрібно [11]. Вважається, що Росія зняла свої екологічні претензії у зв'язку з будівництвом власного підводного газопроводу «Північний потік» у Європу дном Балтійського моря [5]. І вже у жовтні Євросоюз висловив готовність залучити інвестиції до будівництва Транскаспійського газопроводу в Туркменії (плани за проектом

передбачали постачання місцевого газу на європейський ринок в обсязі 30 млрд кубометрів щороку та протягом 30 років)[6].

Після чергового засідання Спільного комітету Європейського союзу – Туркменістан, яке відбулося у жовтні 2021 року, під час якого обговорювалася Угода про торгівлю та співпрацю, проект «Транскаспійського газопроводу» був заморожений.

Важливість регіонального підходу та регіонального співробітництва також була наголошена на зустрічах міністрів ЄС-Центральна Азія. 17 листопада 2020 року відбулася 16-та зустріч міністрів країн ЄС-Центральна Азія. Учасники підтвердили свою відданість стратегії для Центральної Азії 2019 року та обговорили наслідки пандемії COVID-19 у регіоні. У липні 2020 року ЄС разом із Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) оголосили про програму реагування на кризу COVID-19 у Центральній Азії (CACCR), щоб надати 3 мільйони євро на підтримку країнам Центральної Азії. Пакет солідарності спрямований на створення довгострокової стійкості національних систем охорони здоров'я [7].

Діяльність парламенту з Центральною Азією здійснюється головним чином Комітетом у закордонних справах (AFET), Комітетом з міжнародної торгівлі (INTA), Підкомітетом з питань безпеки та оборони (SEDE), Підкомітетом з прав людини (DROI) та Представництвом із відносин. з Центральною Азією (D-CAS), а також через парламентські комітети співробітництва (PCCs) і Делегацію зі зв'язків з Афганістаном (D-AF), серед інших органів. PCC з більшістю країн Центральної Азії зустрічаються щороку. Депутати Європарламенту контролюють виконання угод і зосереджуються на питаннях прав людини, політичній ситуації, економічному співробітництві та розвитку, а також виборчих процесах.

Політичні та безпекові діалоги високого рівня між ЄС і Центральною Азією відбуваються регулярно з 2013 року. 28 травня 2019 року в Брюсселі відбувся діалог високого політичного та безпекового рівня за участю ЄС, країн Центральної Азії та Афганістану. Цей діалог призвів до дискусій

навколо стратегії ЄС щодо Центральної Азії, а також сприяння з'єднанню між ЄС та Азією [31].

Представництва ЄС є в усіх країнах Центральної Азії, оскільки представництво в Туркменістані було відкрито в липні 2019 року. Представництво ЄС у Монголії було відкрито у 2017 році.

Країни Центральної Азії отримали 1,02 млрд євро фінансування на 2014-2020 рр. від Інструменту розвитку співпраці (DCI), який включав як двосторонню допомогу, так і регіональні програми (360 млн євро). Horizon Europe – це нова ключова програма ЄС для фінансування досліджень та інновацій із світовим бюджетом у розмірі 95,5 мільярдів євро, доступним протягом семи років (2021–2027) [10].

У 2020 році двостороння торгівля товарами становила 22,3 мільярда євро з активним сальдо торгового балансу в 4,1 мільярда євро на користь Центральної Азії. Допомога спрямована на освіту, регіональну безпеку, стале управління природними ресурсами та соціально-економічний розвиток. Казахстан і Туркменістан більше не мають права брати участь у двосторонніх частинах DCI, оскільки вони отримали статус країни з доходом вище середнього, але вони продовжують мати доступ до регіональних програм. Європейський інструмент демократії та прав людини (EIDHR) діє в усіх країнах, за винятком Туркменістану, де організацій громадянського суспільства занадто мало, вони погано організовані та контролюються надто жорстко [14, с. 33].

ЄС оновлює старі угоди про партнерство та співпрацю (УПС) із центральноазіатськими партнерами.

4 та 5 жовтня 2021 року відбулося 10-те засідання Робочої групи ЄС-Центральна Азія з питань навколишнього середовища та зміни клімату (WGECC). 6 жовтня 2021 року в Алмати відбувся Форум громадянського суспільства ЄС-Центральна Азія, присвячений темі «Побудова кращого майбутнього: залучення до сталого відновлення після COVID» [14, с. 34].

Після захоплення Талібаном влади в серпні 2021 року ситуація в

Афганістані стала не лише глобальною проблемою, але й головною проблемою урядів Центральної Азії. Весь регіон Центральної Азії став вирішальною територією для стримування релігійного екстремізму та терористичних мереж, а також торгівлі наркотиками в його межах. Окремі центральноазіатські республіки (зокрема, Таджикистан) як і раніше неохоче продовжують будь-яку суттєву взаємодію з Талібаном, незважаючи на те, що Талібан, здається, одночасно розпочав дипломатичний наступ, спрямований на заспокоєння центральноазіатських сусідів.

Гуманітарна криза в Афганістані може призвести до того, що країни Центральної Азії стануть місцем призначення великої кількості афганських біженців і, отже, потенційними одержувачами додаткової підтримки ЄС, як фінансової, так і політичної.

Щодо Казахстану, парламент дав згоду на ЕРСА у 2017 році, підкресливши важливість принципу «більше за більше» для стимулювання політичних і соціально-економічних реформ [14, с. 35].

Президент Назарбаєв пішов у відставку в березні 2019 року після трьох десятиліть перебування при владі, але як «Верховний лідер» зберігає значний вплив і офіційні повноваження за нового президента Токаєва. У січні 2021 року в Казахстані відбулися парламентські вибори для обрання 107-місного Мажилісу. Правляча партія «Нур-Отан» зберегла більшість, тоді як опозиційна Загальнонаціональна соціал-демократична партія (ОСДП) бойкотувала вибори, заявивши про фальсифікації з боку політичної еліти.

У минулому Казахстан зафіксував високі темпи економічного зростання, ставши в 2006 році країною з рівнем доходу вище середнього. Цей економічний прогрес ускладнюється сильним впливом пандемії COVID-19 і його зростаючою політичною та економічною залежністю від Китаю. У квітні 2021 року Казахстан анонсував власну вакцину проти COVID-19 QazVac і підготувався до підвищення продуктивності, щоб зробити її доступною для всіх громадян. Очікується, що зростання ВВП знизиться, відображаючи внутрішні економічні результати та уповільнення в Росії та

Китаї. У 2022 році виповниться 30 років з моменту встановлення казахстансько-китайських дипломатичних відносин, а казахи нещодавно протестували проти посилення впливу та економічної могутності Китаю. У січні 2021 року Казахстан скасував смертну кару після ратифікації Другого факультативного протоколу ООН до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, таким чином ставши 88-м підписантом пакту. ЄСЗД схвалило цей крок у заяві. У 2020 році Казахстан приєднався до Міжнародного пакту ООН про громадянські та політичні права, багатостороннього договору, який включено до Міжнародного білля про права людини [18, с. 17].

Рада співробітництва ЄС і Казахстану відбулася 10 травня 2021 року в Брюсселі для посилення двосторонньої співпраці в рамках ЕРСА та обговорення розвитку Центральної Азії. 18-й РСС ЄС-Казахстан зібрався 11 жовтня 2021 року в Брюсселі, щоб обговорити співпрацю та реалізацію ЕРСА, останні події в Афганістані після захоплення Талібаном та їхній вплив, необхідність переходу до спрощення візового режиму ЄС для громадян Казахстану та ситуацію. прав людини [18, с. 20].

Парламент не спостерігав за виборами в Казахстані з 2005 року. Місія зі спостереження за виборами Організації з безпеки та співробітництва в Європі Бюро демократичних інститутів і прав людини (ОБСЄ/OIDHR) у Казахстані виявила недоліки на парламентських виборах у січні 2021 року. Це включало відсутність справжньої опозиції «Нур-Отану», а також недотримання рекомендацій ОБСЄ/БДПІЛ щодо фундаментальних свобод, неупередженості адміністрування виборів та правомочності, серед іншого. Європейська служба зовнішніх дій (EEAS) також зазначила, що хоча Казахстан пройшов важливі політичні реформи, вибори були втраченою можливістю продемонструвати їх ефективне впровадження [18, с. 21].

Постанова парламенту від 11 лютого 2021 року щодо тривожної ситуації з правами людини в Казахстані закликала до поваги правової бази для проведення виборів. Парламент підкреслив рекомендації ОБСЄ щодо

гарантування основних свобод, припинення свавільних затримань правозахисників і членів політичних опозиційних рухів, забезпечення дотримання прав ЛГБТІ-спільноти та забезпечення безпеки казахів та інших груп етнічних меншин. Крім того, він закликав до можливих індивідуальних санкцій проти казахстанських чиновників, безпосередньо відповідальних за порушення прав людини [18, с. 22].

У липні 2019 року було парафовано ЕРСА з Киргизстаном. ЄС є одним із головних спонсорів сталого розвитку та реформ у Киргизстані. У період з 2014 по 2020 рік ЄС виділив 174 мільйони євро грантової допомоги розвитку, спрямованої на три основні сектори та заходи підтримки: верховенство права, інтегрований розвиток сільської місцевості та освіта. Крім того, ЄС також підтримує демократичний перехід і демократичні вибори через програму верховенства права. ЄС також виділив 20 мільйонів євро на підтримку стабілізації та демократизації [18, с. 23].

ОБСЄ/БДПІЛ спостерігало за парламентськими виборами у 2015 році та президентськими виборами у 2017 році. Парламентські вибори відбулися в Киргизстані 4 жовтня 2020 року та були визнані недійсними після масових протестів проти порушень і підкупу голосів. Президент Киргизстану Сооронбай Жеєнбеков пішов у відставку 15 жовтня 2020 року. 10 січня 2021 року в країні відбулися президентські вибори, на яких Садир Джапаров став шостим президентом країни. ЄС відзначив низьку явку виборців, відсутність рівних умов для кандидатів, порушення процедур агітації та зловживання адміністративним ресурсом, повідомляє ОБСЄ/OIDHR. ЄС також закликав президента взяти на себе зобов'язання щодо основних свобод і прав людини. Він закликав поважати конституцію, а також закликав до проведення парламентських виборів у співпраці з ОБСЄ/OIDHR. Президент Киргизстану призначив дату чергових парламентських виборів на 28 листопада 2021 року [18, с. 24].

На референдумі, який відбувся 11 квітня 2021 року, виборці схвалили нову конституцію, яка скорочує розмір парламенту на 25% до 90 місць і

надає президенту повноваження призначати суддів і керівників правоохоронних органів. Він також замінює чинний закон, який дозволяє президенту бути на посаді один термін на користь переобрання на другий термін. 22 квітня 2021 року ЄС опублікував заяву щодо конституційної реформи в Киргизстані, висловивши жаль з приводу відсутності інклюзивного діалогу за участю громадянського суспільства. Однак ЄС наполягав на тому, що продовжуватиме підтримувати просування програми реформ [18, с. 24].

1 червня 2021 року Спеціальний представник ЄС з питань Центральної Азії Пітер Буріан прибув до Киргизької Республіки, щоб провести двосторонні зустрічі з президентом Джапаровим та іншими відповідними лідерами, щоб обговорити двосторонню співпрацю, поточний стан питань прав людини та виклики в впровадження стратегії ЄС для Центральної Азії, серед інших питань.

18-та Рада співробітництва між ЄС і Киргизькою Республікою 4 червня 2021 року обговорила зміцнення верховенства права, прогрес у судовій системі та виборчій реформі, належне врядування, співпрацю з громадянським суспільством і права людини. 6 вересня 2021 року в Брюсселі відбувся 11-й щорічний діалог ЄС-Киргизька Республіка з прав людини. ЄС висловив стурбованість обмеженнями, пов'язаними з COVID-19, які спричинили зростання гендерного насильства, обмеження незалежних ЗМІ та суперечливі законодавчі ініціативи. 5 листопада 2021 року в Бішкеку Киргизстан прийняв перший Економічний форум ЄС-Центральна Азія [18, с. 40].

Щодо Киргизстану, парламент висловив стурбованість законопроектами про «пропаганду» ЛГБТІ у 2015 році. У січні 2019 року він видав рекомендації щодо переговорів щодо нової двосторонньої угоди. Після зіткнень на киргизько-таджицькому кордоні в квітні 2021 року голова парламентського комітету АФЕТ Девід Макалістер і голова D-CAS Фульвіо Мартусьєлло 3 травня 2021 року оприлюднили заяву, в якій привітали

припинення вогню та закликали обидві сторони до дипломатичних переговорів, а не до військових дій. сутички.

Узбекистан став дев'ятою країною-бенефіціаром, коли він приєднався до домовленості ЄС про сталий розвиток і належне управління (GSP+) у квітні 2021 року. Приєднавшись до цієї схеми, Узбекистан отримає додаткові економічні переваги через скасування тарифів на дві третини продуктових ліній, охоплених GSP+. Очікується, що інструмент збільшить експорт країни та допоможе залучити іноземні інвестиції. У свою чергу, очікується, що Узбекистан імплементує 27 основних міжнародних конвенцій з належного управління, прав людини та праці, захисту навколишнього середовища та клімату [21, с. 5].

Під час президентства Узбекистану Шавката Мірзійоева, який обійняв посаду в 2016 році, внутрішні зміни, такі як звільнення низки політичних в'язнів, відображають деякі позитивні зрушення. У лютому 2021 року президент Узбекистану Шавкат Мірзійоев підписав закон про перенесення президентських виборів на жовтень 2021 року. ОБСЄ/БДПЛ повторила свої рекомендації щодо фінансування партій, прискорення підрахунку голосів і скорочення державних ресурсів на виборчі кампанії. Напередодні виборів у жовтні 2021 року є побоювання, що справжньої опозиції не буде. Узбецька державна влада відмовила в реєстрації нової партії Naqiqat va Taraqqiyo (Соціал-демократична партія «Правда і прогрес») на тій підставі, що багато підписів, зібраних опозиційним політиком Хідірназаром Аллакуловим, були недійсними [21, с. 6].

11 травня 2021 року узбецький суд засудив блогера Отабека Сатторія до 6 років позбавлення волі за звинуваченням у наклепі та вимаганні. Відео Сатторі часто критикує вищих урядовців у його провінції Термез і висвітлює випадки корупції. Правозахисники та журналістські групи назвали вирок спробою керівництва налякати пресу перед виборами.

Нещодавно Узбекистан почав взаємодію з Талібаном. 16 жовтня 2021 року віце-прем'єр-міністр Узбекистану зустрівся з делегатами Талібана в

узбецькому прикордонному місті Термез, щоб обговорити питання торгівлі та економічної взаємодії, забезпечення безпеки кордону та співпраці в енергетиці, транспорті та міжнародних вантажах, а також проект залізниці, що з'єднає Термез із пакистанське місто Пешавар через афганські Мазар і Кабул [21, с. 7].

Парламент схвалив Текстильний протокол між ЄС та Узбекистаном у грудні 2016 року після ефективного зобов'язання країни, у тісній співпраці з Міжнародною організацією праці, щодо викорінення використання дитячої праці під час щорічного збору врожаю бавовни. У березні 2019 року він опублікував рекомендації щодо переговорів щодо розширеного УПС [21, с. 7].

У своїй рекомендації від 26 березня 2019 року щодо нової всеосяжної угоди між ЄС та Узбекистаном парламент попросив дозволити йому належний контроль за переговорним процесом.

Парламент був вперше запрошений спостерігати за парламентськими виборами в Узбекистані в грудні 2019 року, але ці вибори спостерігало лише ОБСЄ/БДПЛ. Парламент відмовився спостерігати за виборами на тій підставі, що вони не були ні вільними, ні чесними, посилаючись на те, що члени узбецького парламенту прийшли лише з провладних партій.

Проте парламент прийняв запрошення спостерігати за президентськими виборами 24 жовтня 2021 року, незважаючи на те, що п'ять кандидатів, прийнятих і зареєстрованих Центральною виборчою комісією (ЦВК), нібито були провладними, тоді як двоє гідних довіри опозиційних кандидатів від Ліберально-демократичної партії та Правди та Соціал-демократичній партії «Прогрес» було відмовлено в реєстрації.

Туркменістан залишається репресивною країною під авторитарним правлінням президента Бердимухамедова. Останні події показують, що демократичний розвиток не просунувся, а ситуація з правами людини не покращилася. У 2021 році Туркменістан запровадив деякі конституційні реформи, зокрема створення верхньої палати. Проте роль туркменського

парламенту все ще вкрай обмежена [40].

Відносини ЄС і Туркменістану регулюються Тимчасовою угодою 2010 року про торгівлю та пов'язані з торгівлею питання, оскільки парламент не ратифікував УПС, підписану в 1998 році. ЄС підтвердив, що верховенство права та повага до прав людини є основними елементами ЄС - Відносини з Туркменістаном [40].

6 липня 2021 року відбувся 13-й щорічний діалог ЄС-Туркменістан з прав людини. Обговорення було зосереджено на виконанні Туркменістаном своїх міжнародно-правових зобов'язань, зокрема щодо дотримання прав людини, соціально-економічних питань та співпраці на багатосторонніх платформах. Парламент постійно висловлював занепокоєння з приводу поганого стану прав людини в Туркменістані і, відповідно, поки що блокував набуття чинності УПС. У березні 2019 року він виклав рекомендації, які необхідно розглянути, перш ніж розглянути можливість надання згоди. Парламент ніколи не запрошували спостерігати за виборами в Туркменістані. Шоста міжпарламентська зустріч ЄС-Туркменістан запланована на грудень 2021 року [40].

Відносини ЄС і Таджикистану наразі регулюються УПС, яка діє з 2010 року, і країна висловила зацікавленість у початку переговорів щодо нової двосторонньої угоди. ЄС планує найближчим часом почати переговори про ЕРСА з цією центральноазіатською країною. 19 лютого 2021 року відбулося дев'яте засідання Ради співробітництва ЄС-Таджикистан, на якому було оцінено оптимістичний розвиток двосторонніх відносин між двома сторонами та розглянуто політичні та соціально-економічні події в Таджикистані. Поряд з обговоренням впливу COVID-19, ЄС також закликав Таджикистан покращити свої результати щодо основних свобод і поваги до прав людини. Дискусії також стосувалися політичних, судових та економічних реформ, верховенства права, торгівлі, інвестицій та енергетичних відносин, а також міжнародних питань. ЄС привітав зацікавленість Таджикистану стати бенефіціаром GSP+ [50, с. 2].

Офіційні особи ЄС і Таджикистану зустрічалися, щоб обговорити розширений діалог з прав людини, який було підписано в 2008 році. 12-й діалог з прав людини відбувся в листопаді 2020 року. Хоча ЄС високо оцінив позитивні дискусії між неурядовими організаціями (НУО) та ЄС щодо пенітенціарної реформи, було висловлено занепокоєння щодо катувань у місцях позбавлення волі, і ЄС наголосив на необхідності реабілітації жертв.

У заяві ЄСЗД від 30 квітня 2021 року ЄС висловив стурбованість зіткненнями на киргизько-таджицькому кордоні. У заяві високо оцінюється угода про припинення вогню, досягнута двома країнами 29 квітня 2021 року, і пропонується допомога для підтримки стабільності та процвітання в регіоні, що є ключовою метою Центральноазіатської стратегії [50, с. 3].

Парламент дав згоду на укладення Угоди про партнерство та співробітництво в 2009 році, але закликав до покращення прав людини, корупції, охорони здоров'я та освіти. У резолюції 2016 року парламент висловив занепокоєння щодо погіршення прав людини, зокрема щодо в'язнів сумління.

ОБСЄ/БДПЛ спостерігало за парламентськими виборами в березні 2020 року, а президентські вибори в Таджикистані відбулися в жовтні 2020 року. Уп'яте Емомалі Рахмон з Народно-демократичної партії був переобраний з 90% голосів [50, с. 6].

Варто також зазначити, що країни Центральної Азії у 2014 році насторожено поставилися до анексії Криму Росією та військових дій на так званих ЛДНР. У Казахстані навіть висловлювалися побоювання, що подібний сценарій може повторитись у північних регіонах країни. Однак відвертої розмови між Москвою та країнами Центральної Азії, де було б чітко артикульовано неможливість повторення цього сценарію в регіоні, так і не відбулося.

Про неприйняття сепаратистських ДНР і ЛНР заявив також перший заступник глави адміністрації президента Казахстану Тимур Сулейменов. Він сказав, що Казахстан поважає лише ті рішення, які ухвалено на рівні ООН.

Понад те, Сулейменов зазначив, що його країна не буде інструментом для обходу санкцій проти Росії з боку США та ЄС. Пізніше офіційну позицію Нур-Султана у більш обтічній формі висловив президент Казахстану Касим-Жомарт Токаєв: у статті для видання *The National Interest* він написав, що Казахстан і Росія підтримують особливі відносини двостороннього співробітництва, але разом з тим Казахстан визнає територіальну цілісність України – як та переважна більшість країн світу [42].

Узбеки намагаються зробити щось подібне, але роблять це тонше. Міністр закордонних справ Камілов чітко окреслив кордони, де країна не підтримуватиме Росію у питанні визнання Донецької та Луганської областей, які відокремилися [42].

Ступінь участі ЄС у фінансовій підтримці модернізаційних процесів у країнах ЦА щільно пов'язана з дотриманням ними демократичних процедур, верховенства закону, прав людини. На відміну від ЄС, китайські інвестиції та кредити не вимагають дотримання демократичних принципів і є для автократичних політичних режимів ЦА більш привабливими. В цілому ж, зважаючи на особливості історичного розвитку країн ЦА, ймовірність того, що Киргизстан, Таджикистан або Туркменістан запровадять демократичну систему західного зразка дуже низька.

Висновки до розділу 1.

З вище написаного варто зробити низку висновків. Європейський Союз має в ЦА стратегічні інтереси, як геополітичні, і економічні. Сам Європейський Союз виступає у ролі потенційного торгового партнера, джерела фінансування та донора продовольчої допомоги, а також фінансового та технічного сприяння.

За роки існування незалежних країн Центральної Азії Євросоюз по

відношенню до них змінювався неодноразово. В цілому можна виділити три етапи у становленні стійких партнерських відносин між регіонами. На першому етапі проходило знайомство Євросоюзу з країнами Центральної Азії. У цей період власні проблеми Європи не дозволяли їй виявляти особливий інтерес до нового суб'єкта світової політики.

Стабільні взаємини починають складатися між Євросоюзом та Центральною Азією, починаючи з 1997 року. Однією з причин зближення став прихід до влади в Афганістані «Талібану», що означало поширення на його території терористичних та екстремістських об'єднань та угруповань та погіршення ситуації з наркоторгівлею та торгівлею зброєю.

Однак лише на сучасному етапі, який розпочався з 2013 року, починають складатися власне партнерські відносини між Євросоюзом та Центральною Азією. Загалом, на двосторонньому рівні відносини ЄС з державами Центральної Азії базуються на Угодах про Партнерство та Співробітництво (СПС) прийняті 2007 р. та 2019 р.

Водночас, країни ЦА чекають від ЄС інвестицій, проектів по диверсифікації енергопостачання та підтримки ініціатив, спрямованих на регіональну інтеграцію. Тому, відносини ЄС та ЦА можна охарактеризувати як стабільні, дружні та мають подальшу перспективу розвитку. У сторін відсутні будь-які домагання один до другого, а ЄС є взірцем демократії, інтеграції та ринкової економіки в багатьох країнах ЦА. У цьому полягає одна з головних переваг ЄС у порівняно з такими гравцями в Центральній Азії, як Росія, Китай чи США.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ НАПРЯМИ СПІВРОБІТНИЦТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

2.1. Політичне та безпекове співробітництво

Регіон Центральної Азії пропонує дуже плідний ґрунт для вивчення зовнішніх дій ЄС, оскільки він перебуває в центрі геополітичної конкуренції з початку ХХІ століття. Запаси вуглеводнів у Центральній Азії, її геостратегічне розташування поблизу великих держав, таких як Китай, Росія, Індія, а також конфліктних зон Афганістану, Пакистану та Ірану приваблюють різноманітних учасників міжнародного співтовариства, які змагаються за вплив і доступ до ресурсів. На карті світу є небагато регіонів, які так високо концентрують інтереси глобальних держав. ЄС також співпрацює з Центральною Азією і поступово зміцнює свою присутність у цьому регіоні. Поряд з енергетикою, безпека є найважливішим інтересом для більшості зовнішніх гравців, і регіон представляє багато викликів у цьому відношенні: ризик розповсюдження з Афганістану, таких як екстремізм або торгівля наркотиками, соціальна нестабільність, конфлікти між громадами тощо. Таким чином, враховуючи той факт, що Центральна Азія має величезну геополітичну цінність для Євразійського континенту та великих світових держав, будь-який аналіз відносин між ЄС та Центральною Азією був би неповним без розуміння їхнього ширшого геостратегічного контексту.

Перші інституційні засади стратегії ЄС у сфері безпеки Центральної Азії було закладено під час засідання Ради міністрів ЄС (квітень 2001 р.). Підсумком засідання стало ухвалення плану дій для Центральної Азії у боротьбі з поширенням наркотиків, що було пріоритетним напрямком у співпраці ЄС та Центральної Азії. Підписання таких міжнародних угод, як Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ) та Віденський Документ 1999 р. також є прикладом співробітництва у сфері безпеки [19].

Проблема відносин між Європейським Союзом і республіками колишнього СРСР – пострадянськими республіками чи новими незалежними державами – набуває особливої актуальності на початку XXI століття. Особливо серед цих республік на особливу увагу заслуговує центральноазіатський регіон, який не матиме спільних кордонів з ЄС, однак він є одним із перспективних напрямів реалізації зовнішньополітичного курсу Євросоюзу. У політичному дискурсі ЄС зіткнувся з вибором регіону «Центральна Азія», а також сукупністю проблем, зумовлених географічним та історичним аспектами проблеми.

Основний акцент у напрямі безпеки ЄС зробив на забезпечення безпеки державних кордонів країн Центральної Азії як важливої умови протидії транснаціональній організованій злочинності, наркотрафіку, нелегальної міграції, торгівлі людьми тощо.

Основними інструментами здійснення політики ЄС у сфері безпеки є програми БОМКА та CADAP, що реалізуються з 2003 року. Програма сприяння управлінню кордонами у Центральній Азії (БОМКА) спрямована на підвищення ефективності управління кордонами, а також на зміцнення безпеки, стабільності та розвитку в Центральній Азії. Програма БОМКА стала однією з найбільших програм допомоги Європейського Союзу у Центральній Азії: сукупний бюджет Програми БОМКА з 2003 по 2014 роки складає 3,6 млн. євро. Програма розвитку ООН, що реалізує Програму БОМКА, співфінансує Програму у розмірі 2,74 млн. євро. Основна стратегія Програми БОМКА полягає в сприянні забезпеченню стабільності та безпеки країн Центральної Азії за допомогою комплексного управління кордонами та регіонального співробітництва [37].

З 2011 року реалізується восьма фаза програми БОМКА, яка націлена на такі компоненти:

Першим компонентом програми БОМКА стало просування інституційної реформи та прийняття урядами країн Центральної Азії європейського передового досвіду у галузі комплексного управління

кордонами (КУГ). У Киргизстані БОМКА сприяла процесу прийняття Стратегії КУГ за європейським зразком та Планом дій. Ці два документи були підписані Урядом березні 2012 року. У Таджикистані БОМКА буде підтримувати тісні контакти з ОБСЄ з метою реалізації компонентів інституційної реформи Плану дій Уряду щодо управління кордонами, що фінансується ОБСЄ [37].

В рамках програми також надаються юридичні консультації щодо інституціоналізації міжвідомчої роботи з КУГ прикордонних відомств, а також конкретна допомога на підтримку зусиль держав-членів.

Другим компонентом програми було удосконалення професійних навичок співробітників прикордонного контролю. Створено консорціум центрів в рамках БОМКА, що включає в себе ключові навчальні заклади Центральної Азії – багато з яких раніше дотримувалися Програмою БОМКА – та аналогічні інститути в Європейському Союзі. БОМКА сприятиме створенню інститутів, здатних взяти на себе провідну роль послідовної підготовки національних сфер за такими тематичними областями, як гранична безпека, дресирування собак, безпека документів, боротьба з наркотиками та боротьба з корупцією [37].

Контрольно-пропускні пункти та прикордонні застави. У рамках реалізації цього компонента виділено деякі фінансові ресурси для незначного ремонту вже повоєнних об'єктів. Загалом, вдалося відремонтувати 3 прикордонні застави в Таджикистані. Крім того, надане обладнання для 17 прикордонних загонів прикордонних застав у Киргизстані та 4 прикордонних застав – у Таджикистані [37].

В рамках сприяння програми БОМКА модернізовано велику кількість прикордонних пунктів, деякі з яких досі у процесі оновлення. Крім цього додаткові 20 прикордонних пунктів оснащені обладнанням, в той час як багато прикордонних застав, що знаходяться вздовж «зеленого кордону» між прикордонними пунктами, були, або в найближчому майбутньому будуть модернізовані. В межах програми БОМКА також здійснювалася модернізація

навчальних центрів для прикордонників, розвивався потенціал ефективного використання службових собак, проводилася модернізація кінологічних центрів у країнах Центральної Азії. Близько 1500 центрально-азіатських прикордонників та співробітників митних органів взяли участь у численних тренінгах, присвячених Інтегрованому Прикордонному Контролю [4].

Програма запобігання наркотикам у Центральній Азії (CADAP/CADAP), спрямована на посилення поступового прийняття успішної практики ЄС та інших міжнародних практик політики боротьби з наркотиками та внесення вкладу у зниження проблем, пов'язаних із їх поширенням у країнах Центральної Азії.

Ця ініціатива складається з наступних елементів:

- OCAN відповідає за загальну координацію проекту. Для забезпечення узгодженої стратегії має бути забезпечений міжнаціональний обмін у галузі наркополітики та стратегії між країнами Центральної Азії та регіональними донорськими організаціями. Заходи включають оцінку структури та механізмів наркополітики та взаємодію даної програми з існуючими міжнародними та національними заходами, що реалізуються ВООЗ, ЮНОДК, ЄС, Світовим фондом, НУО і т.д.;

- DAMOS – збір даних та розробка бази даних щодо наркотичної епідеміології;

- TREAT – методології лікування;

- MEDISSA – Стратегії роботи із засобами масової інформації та поширення інформації [5].

У 1992 р. на саміті держав регіону Президент Казахстану М. Назарбаєв запропонував використовувати термін «Центральна Азія», який охоплював би весь пострадянський регіон, замість визначення регіону як «Центральна Азія та Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан» [34]. З геополітичної та гео економічної точки зору цей регіон становить особливий інтерес для основних світових гравців – США, ЄС та Китаю, котрі намагаються реалізувати свою геополітичну стратегію щодо Центральної

Азії.

Основним занепокоєнням світових гравців є, безперечно, доступність енергоресурсів, що стає особливо актуальним в умовах «боротьби за енергоносії». З іншого боку, цей регіон може відігравати роль Євразійського транспортного коридору, роль якого зростає навіть в умовах глобалізації економіки.

Питання безпеки стають актуальнішими завдяки активній участі регіону. Глобальні кримінальні проекти – торгівля наркотиками, торгівля людьми та зброєю, нелегальна міграція безпосередньо загрожують безпеці ЄС. Зв'язки з міжнародним тероризмом і географічна близькість регіону до Афганістану та Ірану також вимагають розгляду початкових загроз з боку цих держав. Активізація політики ЄС щодо Центральної Азії.

У 1990-х роках ЄС надав технічну допомогу пострадянським республікам за програмою TACIS: загальний обсяг допомоги з 1991 по 2006 рр. Республіки Центральної Азії отримали в цілому 7,818 млрд євро для всіх країн, складність 535,55 мільйон євро. допомоги (найбільше отримали Узбекистан і Казахстан – €168,25 млн і €166,2 млн відповідно) [35].

Крім перерахованих вище програм, Європейський Союз бере участь у реалізації Глобальної контртерористичної стратегії Організації Об'єднаних Націй у Центральній Азії. Ця ініціатива спрямована на усунення умов, що сприяють терористичній діяльності, зміцнення потенціалу для запобігання та припинення терористичної діяльності на національному та регіональному рівнях. Про цю ініціативу було оголошено під час публічних заходів у Брюсселі, Бельгія, у червні 2010 року та у Нью-Йорку, Сполучені Штати, у вересні 2010 року. Перша нарада експертів з компоненту I і VI Стратегії відбулася у Братиславі (2010 р.), друга нарада експертів з питань компоненту II Стратегії відбулося у Душанбе (березні 2011 р.), третя нарада експертів з компоненту III Стратегії було проведено в Алмати, Казахстан (2011 р.), заключна нарада міністрів була проведена в Ашхабаді, Туркменістан (2011) [7].

З 2008 до 2010 рр. ЄС та Інтерпол спільно з ЦАРІКЦ (Центрально-азіатський регіональний інформаційний координаційний центр) реалізували проект «Євросоюз-Інтерпол: підтримка Інтерполу в Центральній Азії». Програма була націлена на посилення потенціалу правоохоронних органів ЦАРІКЦ з метою регіонального та міжнародного співробітництва, більш ефективної боротьби з внутрішньою та міжнародною злочинністю. У рамках проекту, до системи глобальної комунікації «1-24/7» для отримання прямого доступу до захищених баз даних та мережі Інтерполу були приєднано понад 50 пунктів країн Центральної Азії [8].

Низка заходів дала новий поштовх співпраці з регіоном на глобальному рівні та вивела Центральну Азію в центр міжнародної уваги на початку ХХІ століття.

По-перше, його ретельно вивчають через глобальну конкуренцію з боку країн Центральної Азії основні гравці у світі: США, Китай, що змушує ЄС також проявляти інтерес до регіону.

По-друге, події 11 вересня 2001 р. та військові дії в Афганістані за участю сил НАТО змінили геополітичний баланс сил і сприяли реорганізації відносин між провідними гравцями світової політики.

По-третє, особливої актуальності для Європи набуває питання престолонаслідування.

Забезпечення енергоресурсами та зменшення енергетичної залежності від Російської Федерації спонукає Євросоюз шукати шляхи диверсифікації енергопостачання.

Центральна Азія в даному випадку є одним з оптимальних варіантів через її ресурсний потенціал і відносну близькість до ЄС. Проте реалізація енергетичних проектів вимагає внутрішньої стабільності та мінімізації цілого комплексу внутрішніх і зовнішніх загроз, характерних для регіону.

Ці загрози включають:

- загроза міжнародного конфлікту (найбільш характерна для Узбекистан);

- проблема біженців і нелегальної міграції, пов'язана з «прозорістю» кордонів і відсутністю демаркації;

- низький рівень життя населення створює ризик виникнення соціально-економічних конфліктів, разом із високим рівнем корумпованості політичних режимів створює сприятливі умови для зростання популярних радикальних угруповань;

- кримінальні проблеми – торгівля наркотиками (30% афганського героїну транспортується до Європи через республіки Центральної Азії), торгівля людьми та зброєю, зростання організованої злочинності.

Зважаючи на зазначені чинники з початку XXI ст. ЄС розробляє нову політичну стратегію для регіону. Слід зазначити, що ЄС намагається вторгнутися в регіон, хоча він уже там у рамках двох регіональних об'єднань і склалася певна структура відносин, спрямована на безпеку в Центральній Азії.

Перша – це Шанхайська організація співробітництва (ШОС), міжнародна організація, заснована 15 червня 2001 лідерами Китаю, Росії, Казахстану, Таджикистану, Киргизії та Узбекистану [2].

9 червня 2017 року повноправними членами ШОС стали Індія та Пакистан [3], а 17 вересня 2021 року лідерами ШОС було схвалено прийняття до повноправних членів ШОС Ірану [4], яке відбулося 16 вересня 2022 року [5]. У той же день було оголошено про початок процедури надання повноправного членства Білорусії, яка при цьому залишається все ще в статусі спостерігача в організації.

Друга – Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ), до якої разом з Російською Федерацією входять Вірменія і Білорусь, три центральноазіатські республіки – Казахстан, Киргизстан і Таджикистан. Завдяки російському впливу вона домінує в регіоні та частково конкурує із зростанням китайського фактору.

Що стосується центральноазіатських республік, то в липні 2007 року Європейська Рада ухвалила Стратегію глибокого партнерства на 2007-2013

роки, яка визначає пріоритети співпраці з державами регіону, підкріплені регулярним політичним діалогом лише на міністерському рівні.

Крім того, була розроблена «Регіональна стратегія просування Центральної Азії» на період 2007-2013 рр., яка визначає координаційні точки співпраці, згруповані за трьома пріоритетами.

Перший пріоритет стосується регіональної співпраці та політики добросусідства та охоплює такі сфери співпраці:

- управління кордонами та міграцією, боротьба з міжнародною злочинністю;
- освіта;
- наука і контакти між людьми [39, с. 33].

Другий пріоритет стосується проблем бідності та підвищення рівня життя.

Третій присвячений темам доброго врядування та економічних реформ. У рамках цих пріоритетів було визначено сім основних політичних і безпекових сфер співпраці між ЄС і країнами регіону:

- 1) права людини, верховенство права, ефективне управління та демократизація;
- 2) економічний розвиток;
- 3) освіта;
- 4) розвиток енергетичних і транспортних мереж;
- 5) проблеми екології та водопостачання;
- 6) боротьба зі спільними загрозами;
- 7) міжкультурний діалог [36].

Політика Європейського Союзу щодо держав Центральної Азії на рубежі століть проходить дві фази, характерні для політики ЄС на пострадянському просторі, починаючи з технічної допомоги, створюючи правову та інструментальну базу для повітря. Сили, сформувавши стратегію, яка передбачає розвиток співпраці в кількох напрямках, враховуючи актуальні для регіону проблеми та інтереси ЄС.

Центральна Азія, яка раніше майже не реєструвалася на політичному радарі Європи, нещодавно з'явилася на європейському порядку денному. У 2007 році, усвідомлюючи геостратегічну важливість регіону та його зростаючу близькість, ЄС під головуванням Німеччини започаткував Центральноазійську стратегію нового партнерства, що супроводжується Регіональним стратегічним документом щодо допомоги Центральній Азії на період 2007–2013 років. Відтоді відносини між Центральною Азією та Європою значно поживалися, а зустрічі на високому рівні активізувалися.

У тексті стратегії Європейського Союзу 2007-2013 рр. висувуються низка завдань у контексті зміцнення безпеки в державах регіону, зокрема:

- створення умов, що забезпечують безпеку кордонів;
- боротьба з регіональною злочинністю, особливо у сфері міжнародної торгівлі наркотиками;
- сприяння співпраці в галузі боротьби з нелегальною міграцією, наркотрафіком, організованою злочинністю [47].

У реалізації програм співробітництва акцент робиться на двосторонніх відносинах, що характерно для політики ЄС щодо пострадянських країн загалом. Цей формат визначається як наявністю складних міждержавних проблем у регіоні, регіональною інтеграцією як у рамках програм, запропонованих ЄС, так і протидією Росії, яка вважає пострадянський простір своєю сферою впливу.

Російська Федерація найбільш активно виступає проти енергетичних проектів ЄС. Незважаючи на загрози для ЄС з боку регіону, політика протидії їм обмежена через наявність специфічної моделі безпеки, яка склалася за безпосередньої участі Росії та, певною мірою, Китаю.

Таким чином, на рубежі століть під впливом зовнішніх факторів політика ЄС щодо держав Центральної Азії активізувалась, але просування ЄС у цьому напрямку наштовхнулося на низку труднощів як внутрішнього, так і внутрішнього характеру, політичного характеру (особливості місцевих політичних режимів) і зовнішньополітичного характеру – труднощі у

відносинах між державами регіону, вплив Російської Федерації. На думку європейців, ці труднощі можна подолати лише в рамках розширення політичного діалогу між Євросоюзом і країнами Центральної Азії.

2.2. Торговельно-економічна взаємодія

Після остаточного розпаду Радянського Союзу в 1991 році нові незалежні республіки Центральної Азії, як і інші колишні радянські республіки, зазнали впливу економічних ринкових сил і зіткнулися з труднощами переходу від централізованої планової економіки до нової ринкової системи. Цей процес був дуже болісним і призвів до різкого економічного спаду в усіх п'яти країнах регіону (Казахстані, Узбекистані, Киргизстані, Туркменістані та Таджикистані). Термінові заходи їхніх урядів призвели до радикальних потрясінь, які мали руйнівний вплив майже на всі галузі економіки, призвівши до різкого падіння виробництва в багатьох галузях, особливо в промисловості [37].

Цікаво відзначити, що, незважаючи на серйозні економічні труднощі в перші дні та низки інших об'єднуючих факторів, країни Центральної Азії ніколи не вступали і не виявляли бажання бути членами асоціацій, які б включали лише країни Центральної Азії або, принаймні, усі п'ять країн регіону.

У різний час країни Центральної Азії були (або залишаються) членами таких організацій, як Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ), Євразійський економічний союз (ЄАЕС), Шанхайська організація співробітництва (ШОС).

На даний момент така інтеграція між країнами є одним із найважливіших напрямів розвитку міжнародних відносин [38], а групи регіонального співробітництва в різних частинах світу активно використовуються для створення регіональних інтеграційних платформ, долаючи небажання країн Центральної Азії рухатися в цьому напрямку та

навіть їхнє прагнення до відносної ізоляції [39] у торговельно-економічних відносинах зі своїми прямими партнерами в регіоні викликає питання.

З іншого боку, оскільки всі п'ять країн Центральної Азії певною мірою адаптувалися до ринкових умов, жодна з них не намагалася обмежити вплив глобальних ринкових тенденцій на свою економіку, а навіть активно працювала над розвитком торгово-економічних відносин з великими зовнішніми ринками, такими як ринки Європейського Союзу [40], Китаю та меншою мірою інших країн Азії. Водночас з моменту здобуття незалежності країни Центральної Азії дуже активно розвивали економічні відносини та торгівлю з Росією.

Торговельно-економічні відносини між регіональними партнерами та відсутність активних ініціатив щодо внутрішньо-регіональної інтеграції в умовах більш тісної взаємодії з зовнішніми ринками суперечать економічним законам, а величезний потенціал регіонального співробітництва залишається невикористаним [41].

Але крім легального ринку, торговельно-економічних відносин і співпраці в Центральній Азії є низка інших факторів, які слід розглядати з неекономічного погляду.

Відразу після розпаду СРСР було зроблено кілька конкретних спроб посилити торговельно-економічне співробітництво на пострадянському просторі, і деякі з п'яти держав Центральної Азії виявили бажання брати участь у цьому процесі. Перша спроба прийняти багатосторонню угоду про спрощення процедур торгівлі була зроблена в 1994 році в рамках Співдружності Незалежних Держав (СНД), створеної в 1991 році на основі угоди про преференційну торгівлю [6].

Незважаючи на велику економічну, соціальну, політичну, історичну, культурну та іншу схожість, країни Центральної Азії пішли шляхом економічної інтеграції у світовий ринок за рахунок внутрішньо-регіональної інтеграції: більшість експорту з країн Центральної Азії були спрямовані в інші регіони – країни Заходу, Росію, Китай. В основному, однак, два

десятиліття інтеграції у світовий ринок через експорт корисних копалин не означали глибоких чи екстенсивних економічних відносин із суб'єктами світового ринку і, таким чином, реальної інтеграції у світову економіку.

Це призвело до скорочення адміністративних, ресурсних і технічних витрат з конкретних причин. По-перше, вся виробнича структура Радянського Союзу була розрахована на спад. Виробничі процеси були зосереджені у великих промислових центрах Росії [42], тоді як центральні міста країни не були тісно пов'язані ланцюгами поставок і виступали в основному як джерела сировини [8].

Переорієнтація структури виробництва, що занепадала, була пов'язана з високими фіскальними, економічними та соціальними витратами. По-друге, недорогий і малозатратний експорт сировини на позарегіональні ринки забезпечував постійні надходження до бюджету, що дозволяло країнам Центральної Азії справлятися з найгострішими соціальними проблемами і збалансувати свої бюджети.

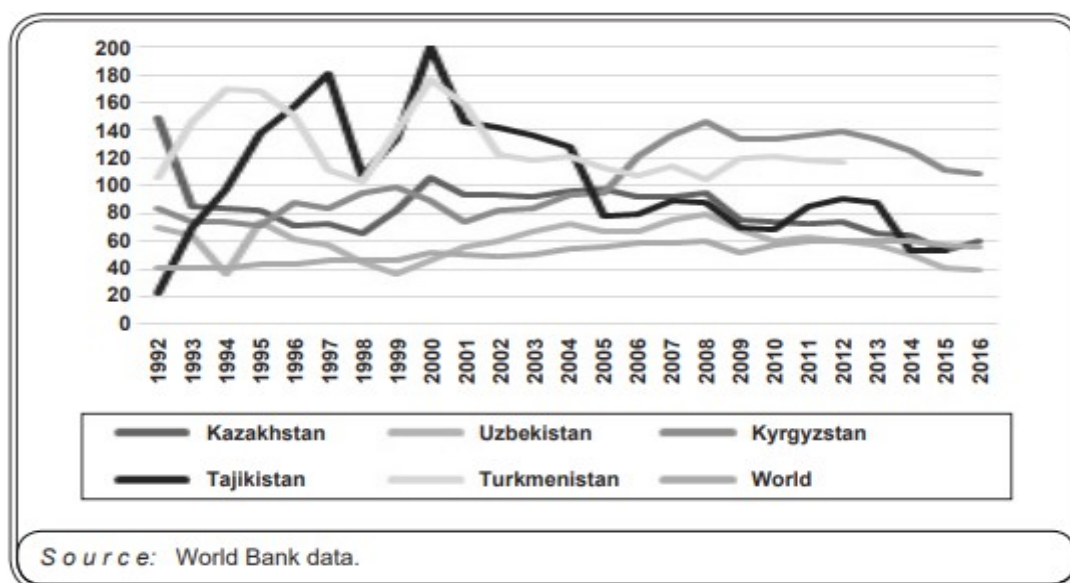
Приплив валюти від експорту корисних копалин дозволив республікам Середньої Азії імпортувати споживчі товари та капітал, підтримуючи таким чином прийнятний рівень доходів населення. Ця стратегія в поєднанні з масовою приватизацією державних компаній також дозволила їм досягти відносно високих темпів зростання.

Але крім усіх цих факторів, існують інші, більш фундаментальні фактори, які перешкоджають регіональній інтеграції та торговельній співпраці між країнами Центральної Азії.

Загалом країни Центральної Азії дотримуються досить ліберальної торгової політики з високим ступенем відкритості торгівлі. Наприклад, у 2016 році співвідношення торгівлі до ВВП становило 109% для Киргизстану, 62% для Казахстану та 39% для Узбекистану.

Малюнок 2.1.

Відкритість торгівлі країн Центральної Азії (зовнішня торгівля у % від ВВП)

Держави Центральної Азії почали активну торгівлю з іншими країнами відразу після розпаду СРСР, в основному експортуючи сировину. З інтеграційної точки зору це можна розглядати як продовження розпаду Радянського Союзу та прагнення до інтеграції у світову економіку. У 1990-х роках зовнішня торгівля відносно ВВП була дуже високою в країнах Центральної Азії. Відкритість торгівлі регіону Центральної Азії швидко зросла з 5% до 15% за перші п'ять років існування СНД (1992-1997). Торгова відкритість регіону ЦА як частини СНД швидко зросла з 5% до приблизно 15% за перші п'ять років його існування (1992-1997) [44].

Але на початку 2000-х років із зростанням ВВП коефіцієнт відкритості торгівлі дещо впав. За роки незалежності докорінно змінилася і географія зовнішньої торгівлі країн Центральної Азії. Протягом 1990-х років торговельні потоки між Центральною Азією та Росією поступово зменшувалися, тоді як торгівля з інших регіонів і країн, особливо з Європою, різко зросла. Зменшення товарообігу з Росією можна пояснити загальноекономічною кризою, яка супроводжує перехід до ринкової

економіки в усіх пострадянських країнах. Пізніше, наприкінці 1990-х років, російська економічна криза 1998 року також мала значний негативний вплив на торгівлю з Центральною Азією [45].

Водночас, країни ЦА почали визначати свої інтеграційні пріоритети, які відрізнялися від країни до країни. Так, у 2001 році Казахстан, Киргизстан і Таджикистан продемонстрували свою готовність до інтеграційних відносин з Росією, приєднавшись до Євразійського економічного співтовариства (ЄАЕС), а Туркменістан і Узбекистан поставилися до цього процесу скептично і не поспішали вступати.

Водночас, у Центральній Азії не було інтеграційних ініціатив, які б об'єднали всі п'ять країн регіону, а також більших структур, заснованих на економічних відносинах.

Крім того, завжди були задіяні всі об'єднавчі міжнародні договори та структури в регіоні, і ключову роль у цьому відігравала Росія. Хоча домінування Росії у зовнішній торгівлі Центральної Азії зменшилося з початку 1990-х років, Росії завжди вдавалося підтримувати певну економічну та політичну важливість у Центральній Азії. Якщо ми порівняємо поточні показники торгівлі між країнами Центральної Азії та з Росією, то побачимо, що Росія залишається одним із найважливіших торгових партнерів для всіх країн регіону. Значення Китаю в Центральній Азії Зовнішня торгівля зросла в 2000-х роках через збільшення попиту на енергоносії в Китаї, що підживлювалося безпрецедентними темпами економічного зростання. Країни з великими запасами вуглеводнів, такі як Казахстан, Туркменістан і Узбекистан, швидко відреагували, переорієнтувавши свої великі запаси нафти і газу та експорт до Китаю [46].

Провідними з них були єдині митні тарифи, запроваджені в 2010 році між Росією, Казахстаном і Білоруссю до створення Митного союзу, які повноцінно запрацювали в 2011 році зі скасуванням митного контролю між цими трьома державами. Багато в чому це було продовженням тривалого процесу, який розпочався у 1990-х роках і був підтриманий більшістю

пострадянських країн. Наприклад, у 1995 році президенти Росії, Казахстану, Білорусі, а потім Киргизстану, Узбекистану і Таджикистану підписали першу угоду про створення Митного союзу, який згодом трансформувався в ЄАЕС. Основною метою було сприяння формуванню митного союзу з Єдиним економічним простором і, меншою мірою, реалізації інших цілей і завдань, пов'язаних із поглибленням економічного співробітництва між учасниками держави.

Білорусь, Казахстан і Росія на зустрічі в Душанбе 6 жовтня 2007 року підписали угоду про створення єдиної митної території та формування Митного союзу. У 2009 році сторони ратифікували близько 40 угод, які стали основою Митного союзу. Пізніше, того ж року листопадова зустріч президентів Росії, Казахстану та Білорусі в Мінську завершилася створенням спільної митної території для трьох країн. Договір про створення Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) був підписаний 29 травня 2014 року і набув чинності в січні 2015 року з трьома державами-засновниками (Росія, Казахстан і Білорусь); У тому ж році приєдналися Вірменія і Киргизстан.

Таким чином, дві центральноазіатські держави – Узбекистан і Таджикистан, які спочатку були зацікавлені в інтеграційному процесі, змінили свою політику і вирішили більше не брати в ньому участь, залишившись поза ЄАЕС і загального інтеграційного процесу в регіоні. Аргументи для цього рішення були переважно політичними.

Що стосується Туркменістану, то його небажання втручатися в інтеграційний процес було очевидно з самого початку, враховуючи його вкрай нейтральну, що межує з острівною, політику по відношенню до таких багатосторонніх організацій [47].

Сьогодні членство в ЄАЕС є важливим фактором для всіх країн-учасниць, включаючи Казахстан і Киргизстан.

Тому найбільш перспективною є структура, спрямована на забезпечення інтеграції на пострадянському просторі, закладаючи основу

економічної інтеграції між країнами-учасниками, але водночас розділяючи центрально-азіатський регіон. Казахстан і Киргизстан стали повноправними членами Євразійського економічного союзу, а Узбекистан, Туркменістан і Таджикистан залишилися поза ним. Слід також зазначити, що ці три республіки здебільшого стримано ставилися до процесу інтеграції навколо ЄАЕС, тоді як Союз проводив відкриту політику, а його члени неодноразово висловлювали зацікавленість у його розширенні, особливо через приєднання решти держав ЦА.

З іншого боку, не можна сказати, що Узбекистан, Таджикистан і Туркменістан виступають проти приєднання до Євразійського економічного союзу. Взяти, наприклад, неодноразові заяви Таджикистану про розгляд і детальне вивчення питання членства в ЄАЕС. Зі свого боку, Узбекистан дав зрозуміти, що не приєднається до ЄАЕС в осяжному майбутньому. Що стосується Туркменістану, то він чітко продемонстрував своє небажання приєднуватися до Альянсу, але свою готовність тісно співпрацювати з ним. Сучасна Центральна Азія залишається дуже фрагментованим регіоном з точки зору торгівлі та економіки. Частка інших країн регіону в зовнішній торгівлі країн Центральної Азії порівняно невелика, оскільки на Казахстан, Узбекистан і Туркменістан припадає менше п'ятої частини їх загальної зовнішньої торгівлі.

Загалом рівень економічної взаємодії нині залишається найпривабливішим як для Європи, так і для країн Центральної Азії. Після розпаду СРСР економічний вплив ЄС у регіоні невпинно зростає. Країни ЄС поступово почали виходити на перші позиції у фінансовій та інвестиційній діяльності, надаючи різного роду допомогу країнам Центральної Азії. Співробітництво у сфері енергетики становить особливий інтерес як для Європи, так і для країн Центральної Азії [47; 48]. У зв'язку з цим деякі українські дослідники та експерти вказують на важливість наявного євразійського транзитного потенціалу. Зокрема, зазначається, що існуюча система міжнародних транспортних коридорів була побудована спеціально

для потреб європейських ринків і, відповідно, поки що не враховує інтереси розвитку Китаю та інших країн Азії.

Загалом участь країн Центральної Азії в роботі над масштабною програмою створення «Транспортного коридору Європа – Кавказ – Азія» (TRASECA) визначає особливу зацікавленість останніх у розвитку необхідної для цього інфраструктури, найкоротший шлях із країн Центральної Азії до портів Чорного моря та розширення виходу країн Центральної Азії на європейські ринки, поглиблення міжрегіонального співробітництва та залучення коштів міжнародних фінансових інституцій.

Загалом можна констатувати, що інтереси центральноазіатських держав у поглибленні співпраці з Європейським Союзом і, насамперед, їх готовність прийняти європейські норми та цінності, лежать на рівні наступних геостратегічних інтересів.

По-перше, європеїзація може адекватно відповідати концепції багатовекторності зовнішньої політики держав регіону. Іншими словами, зміцнення позицій Європейського Союзу в Центральній Азії за рахунок інтересів і волі самих центральноазіатських держав є бажаним, виходячи з головної вимоги багатовекторності – створення противаг – надмірному впливу США, Росія і КНР Китай.

По-друге, європеїзація країн Центральної Азії в рамках поглиблення економічного співробітництва з ЄС є вигідною і бажаною з огляду на необхідність для цих країн отримати доступ до передових технологій, отримати інвестиції, а також отримати різного роду підтримку, як освіта (як можливий результат) комунікаційних і технологічних ланцюгів.

По-третє, перспективним з точки зору формування необхідних засад і можливого «достатку» є реалізація Євросоюзом проекту європеїзації країн Центральної Азії у формі науково-технологічного і торговельно-економічного об'єднання. Інтеграція в інші інтеграційні кластери. чи сфери суспільного життя.

Вже в 1991 р. Європейська комісія розпочала реалізацію програми

технічної допомоги країнам Співдружності Незалежних Держав ТАСІС щодо підтримки процесів державного будівництва, проведення економічних реформ, залучення іноземних прямих інвестицій. Бенефіціарами програми стали у тому числі всі п'ять центральноазіатських республік, для яких пізніше було розроблено особливу регіональну програму на період 2002–2006 рр., що має не просто географічну, а смислово спрямованість.

У січні 2007 р. на зміну ТАСІС прийшов новий інструмент допомоги країнам регіону – співпраця з метою розвитку. Цей фінансовий інструмент Євросоюз використовує щодо країн Азії, Африки та Латинської Америки, а Центральна Азія стала одним із стратегічних регіональних напрямів подібного співробітництва. ЄС включив держави Центральної Азії до своєї Загальної системи преференцій для країн, що розвиваються і найменш розвинених. З 2014 року вони отримали доступ до фінансових засобів у рамках інструменту партнерства.

ЄС вважається найбільшим економічним партнером Центральної Азії – 30% усієї торгівлі регіону посідає Союз, проте торгівля ЄС зосереджена переважно у Казахстані (близько 40% зовнішньої торгівлі Нур-Султана посідає ЄС)[6]. На регіон припадає менше 1% (0,6% - частка одного лише Казахстану) від загального обсягу зовнішньої торгівлі ЄС. Однак, незважаючи на це, ЄС включив країни Центральної Азії у свою Загальну систему преференцій (ВСП) для країн, що розвиваються. ВСП використовує диференційований підхід, надаючи преференції відповідно до різних умов:

1) Загальна / стандартна угода – зниження мит для 66% усіх тарифних ліній ЄС для бенефіціарів;

2) Спеціальний режим, заохочує сталий розвиток та ефективне управління, або ВСП+, – нульові мита для, по суті, тих же 66% тарифних ліній для країн, що ратифікували та які ефективно запровадили основні міжнародні конвенції в галузі прав людини та праці, охорони навколишнього середовища та ефективного управління.

3) Усе, крім зброї, або «EBA – Everything but Arms» – повна безмитна

спеціальна угода для найменш розвинених країн.

За останні 10 років країни-члени ЄС інвестували в країни Центральної Азії понад 105 мільярдів євро або 121,3 мільярда доларів, що перевищує 40% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій у регіоні. На ЄС припадає понад третина загального обсягу зовнішньої торгівлі Центральної Азії [37].

Європейський Союз є одним із провідних партнерів Центральної Азії з розвитку. Глобальний пакет допомоги ЄС для регіону становить 1 мільярд євро на період 2014-2020 років. Основне завдання інвестицій та грантів Європейського Союзу – сприяння стійкості регіону. Варто зазначити, що охорона навколишнього середовища та управління водними ресурсами серед пріоритетних напрямів співробітництва відповідно до стратегії ЄС щодо Центральної Азії, прийнятої у 2007 році. ЄС реалізував у регіоні серію довгострокових проектів: TACIS, WMBOCA, CAWESCOOP, WESCOOP тощо. Дані проекти надали технічну підтримку, інвестиції, виконували роль платформ співробітництва, а також сприяли нарощуванню потенціалу.

У 2009 році на Конференції високого рівня ЄС-ЦА у Римі (Італія) було створено Платформу співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища та управління водними ресурсами. Одна з останніх зустрічей у рамках цієї платформи пройшла 24-25 січня 2019 року в Ташкенті. На 6-й Конференції високого рівня ЄС-Центральна Азія зі співробітництва в галузі довкілля та водних ресурсів сторони обговорили прогрес, досягнутий країнами починаючи з 2015 року. Окрім того, делегації країн Центральної Азії, представники Європейського Союзу, а також організацій розвитку обговорили напрямки подальшої співпраці.

Отже, незважаючи на тісний взаємозв'язок держав Центральної Азії із «спадкоємцем» Радянського Союзу, а саме Росією, економічний клімат починав поступово переорієнтовуватися на країни Заходу, що надавало можливість отримати доступ до нових технологій та потоку інвестицій, що продовжують підживлювати економіку держав.

Проте в той же час, неможливо переорієнтувати економіку держави

повністю та в надзвичайно короткий період, що підтверджує тісну торговельну взаємодію з Китаєм, та насамперед, з Росією. І якщо держави регіону Центральної Азії володіють значними покладами, які здатні в повному обсязі забезпечувати населення енергоресурсами й зменшити, а, можливо, й припинити експорт газу з Росії, то ситуація з Китаєм вимагає більш багатогранного підходу в пошуках його альтернативи.

2.3. Культурно-гуманітарні відносини

Міжнародні відносини та діалог цивілізацій неможливо уявити без культури. Поряд із політикою та економікою культура утворює класичну тріаду факторів, що визначають характер зовнішньополітичної державної діяльності та по праву розглядається як невід'ємна і повноцінна частина стратегії дій цієї чи іншої країни на міжнародній арені. Всебічний та ефективний розвиток міжнародних культурних зв'язків сприяє захисту взаємопов'язаних інтересів особистості, суспільства та держави. Під впливом процесів глобалізації світ стає ціліснішим. Національні економіки регіонів світу, у тому числі ЦА, нині відчують певну залежність від зовнішніх факторів, крім того, держави мають різні політичні, економічні та гуманітарні ресурсами. У нових геополітичних умовах країни стикаються з необхідністю спільних зусиль для налагодження міжнародних відносин.

Культурна дипломатія як діалогова стратегія володіє широкими можливостями: діалогові стратегії, в основі яких лежить культурна складова, можуть звести до мінімуму поділ людської спільноти за принципом «свій – чужий», зблизити національні культури, сприяти зростанню взаєморозуміння та інтенсифікації двостороннього діалогу між країнами.

По суті, культурна дипломатія репрезентує собою громадський інститут, що дозволяє тимчасово передавати культурні цінності іншим країнам з метою пропаганди миру та порозуміння між народами [62].

Традиційною формою культурної дипломатії є проведення міжнародних та регіональних виставок, форумів, фестивалів, конференцій. При цьому культурна дипломатія як одна із сфер дипломатична діяльність пов'язана з використанням культури в якості об'єкта та засоби досягнення основних цілей зовнішньої політики держави, вираження її національних інтересів, створення сприятливого образу країни там.

Тому культура, будучи одним з інструментів зовнішньої політики держави може надавати дестабілізуючий вплив як на стан міжнародної системи цілому, і характер міждержавних відносин зокрема.

Офіційний юридичний статус культурна політика набула за підписання Договору про Європейський Союз у 1992 р. (Маастрихтський договір) та 1997 р. (Амстердамський договір). Ці два договори визначають місце та роль Європейського Союзу у культурному просторі та декларують чотири загальноєвропейські цілі:

- сприяння розквіту культур держав-членів ЄС, які відображають їх національну та регіональну різноманітність та одночасно висувають на передній план їхню спільну культурну спадщину;

- підтримка сучасної культурної творчості;

- аналіз реалій культурної політики у всіх сферах політики Європейського Союзу;

- заохочення співробітництва в галузі культури між державами – членами Європейського Союзу та третіми країнами, а також із міжнародними організаціями.

Європейський Союз сприяє заходам щодо розширенню співробітництва між діячами культури з різних питань держав-членів й підтримує їхні ініціативи у цій сфері, але не вимагає від держав-членів гармонізації національних культурних політик. Таким чином, на даний момент політика ЄС у галузі культури, згідно з Лісабонським договором від 2007 р., є міждержавним підходом та передбачає, що культурна політика залишається в межах компетенції країн-членів за додаткового контролю з

боку ЄС.

На практиці Європейський Союз може лише співфінансувати різні міжнаціональні проекти в галузі культури, що здійснюються урядами, компаніями, асоціаціями, регіональною владою, університетами, дослідницькими центрами, некомерційними організаціями із різних країн-членів ЄС.

Головні ж компетенції у сфері здійснення культурної політики перебувають у руках національних держав, які в цьому випадку розпоряджаються своїми та європейськими фінансовими ресурсами.

Водночас дії ЄС у галузі культурної політики можуть здійснюватися у формі специфічних заходів, розроблених департаментом Європейської Комісії з освіти та культури. Ці заходи охоплюють чотири сфери:

- вдосконалення та поширення знань про європейську історію та культуру;
- збереження загальноєвропейської культурної спадщини;
- підтримка некомерційних культурних обмінів;
- розвиток художньої та культурної творчості, включаючи аудіовізуальний сектор [29].

Загалом Європейський Союз – це не лише результат економічної, політичної та правової інтеграції, а також масштабний соціальний та культурний проект.

Цілі європейської культурної політики сьогодні полягають у тому, щоб вивести на перший план всеохоплюючу загальноєвропейську культурну спадщину, підвищити почуття приналежності до неї кожного європейця, але при цьому зберегти повагу до культурних, національних та релігійних відмінностей, які існують усередині ЄС. Такий підхід відображає основи європейської інтеграції та фундаментальні культурні цінності та особливості менталітету європейців. Саме культура є центральною ланкою у розвитку людської цивілізації та європейського суспільства, що перешкоджає зростанню міжнаціональної напруженості, що стимулює міжкультурний

діалог.

Цінності та домовленості, зафіксовані Європейською культурною конвенцією, Декларацією про стратегію Ради Європи у розвитку міжкультурного діалогу, якими стали підсумкові документи конференцій та семінарів у Сіракузах у 2000 р., Страсбурзі у 2001 р., Лувені у 2002 р., Мальті у 2004 р., висловлювали еволюцію підходу Ради Європи до культури та релігії як до засобів спілкування, діалогу, досягнення консенсусу та запобігання конфліктам. Сьогодні дана тема стає одним із пріоритетних напрямів роботи Ради Європи. Цей напрям відповідає на виклик сучасного суспільства, яке стоїть перед завданням збереження своєї єдності в умовах дедалі більшого різноманіття культурних традицій.

У документах ЄС наголошується, що «Європейський Союз прагне стати ще більшою мірою моделлю «м'якої влади», заснованої на нормах і цінностях, а саме на повазі людської гідності, на солідарності, толерантності, свободі слова, на повазі відмінностей» [30].

Зауважимо при цьому, що сам термін «гуманітарна співпраця» досить багатозначний. Робочими мовами Євросоюзу (англійською, французькою, німецькою) визначення «гуманітарне» використовується, насамперед до всього що пов'язано з протидією порушенню прав людини та насильству, наданням допомоги у надзвичайних ситуаціях (постачання продовольством, відновлення медичних служб, розмінування ґрунтів тощо) [31].

Отже, гуманітарна співпраця Європейського Союзу охоплює як сферу культурних взаємозв'язків, вона трактується більше широко, як комплекс заходів, спрямованих на протидію порушення прав людини та насильства, надання допомоги у надзвичайних ситуаціях. У країнах же Центральної Азії гуманітарне співробітництво охоплює ширше коло заходів, що включає налагодження культурних зв'язків, міжцивілізаційного діалогу та діалогу громадянських громад, а також підтримка зв'язків із співвітчизниками за кордоном.

Слід зазначити, що загалом співпраця у гуманітарній сфері між ЦА-ЄС

розвивається досить успішно. Європейський Союз – другий найбільший донор гуманітарної допомоги в Центральній Азії після США.

Основними європейськими агентствами виступають бюро Єврокомісії з питань гуманітарної допомоги (ЕЧНО) та з недавнього часу – департамент з гуманітарної допомоги та цивільного захисту.

Європейське бюро з гуманітарної допомоги (ЕЧНО) було створено у 1992 р. та почало функціонувати у 1993 р. У жовтні 2010 р. відбулося його злиття з Європейським механізмом цивільного захисту (ЕСРМ), створеному у 2001 р. з метою створення департаменту з гуманітарної допомоги і цивільний захист, який, як і раніше, називають ЕЧНО. Робота ЕЧНО у Центральній Азії координується Регіональним бюро підтримки по Центральній Азії, Кавказу, Середземномор'я та Близького Сходу, розташований в Аммані (Йорданія) [43].

Гуманітарна присутність Європейського Союзу у Центральній Азії пов'язана з початком роботи ЕЧНО, яке й досі приділяє основну увагу Таджикистану та Киргизстану. Гуманітарна допомога Євросоюзу передувала програмам з розвитку та технічного сприяння. В основному, ЕЧНО займалося усуненням наслідків кризи у сільському господарстві.

З метою зміцнення своїх позицій у світі Європейський Союз здійснює безліч програм розвитку та співробітництва зі країнами Середземномор'я, Азії, Африки, Латинської Америки, США, Канадою, Японією та ін., складовим елементом яких є культурно-освітні програми. Важливу роль ці програми виконують на пострадянському просторі. У республіках Центральної Азії програми допомоги спрямовані на розвиток національної культури, освіти, ринкової економіки, демократичних інститутів, підприємництва, свободи засобів масою комунікації, реформування державної служби, посилення потенціалу громадянського суспільства та ін.

Співпраця між ЄС та країнами Центральної Азії у сфері культури здійснюється в рамках міжнародних договорів, підписаних на двосторонній основі між державами. Європейська Комісія має повноправну делегацію у

Казахстані, Киргизстані та Таджикистані [35].

Делегація ЄС була офіційно акредитована в Узбекистані 31 травня 2011 р. [52]. Спеціальний представник ЄС, посольства держав-членів ЄС та делегації Європейської Комісії відіграють важливу роль у співпраці у гуманітарній сфері. У питаннях культури у ЦА важливу роль відіграють посольства та культурні інститути, як, наприклад, Гете інститут, Бритіш консул, Казахстансько-Німецький університет, Французький альянс, Фрідріх Еберт інститут, Німецька служба академічних обмінів (DAAD).

Вказані інститути активно просувають культурні зустрічі, конференції та загалом представляють Європейський Союз. Культурне співробітництво Республіки Таджикистан з країнами Європейського Союзу у зовнішній політиці країни займає важливе пріоритетне місце. Як зазначив президент Таджикистану Е. Рахмон, «Культура – це невід’ємна частина держави в житті народу».

Було створено сприятливий клімат для розширення культурних взаємозв’язків та обмін культурами різних народів та націй. Дипломатичні відносини між Таджикистаном та Європейським Союзом активізувалися з відкриттям у Брюсселі постійного представництва Республіки Таджикистан у 2001 р. У свою чергу, Європейська Комісія у 2004 р. ухвалила рішення про відкриття представництва Європейської Комісії (з 2009 р. Представництво Європейського Союзу) у Таджикистані [33].

Культурна взаємодія Таджикистану з ЄС охоплює широкий спектр діяльності. Не тільки посольства та працівники культурної діяльності брали участь у розвитку культурного діалогу між країнами, суспільство загалом виявляло інтерес до вивчення європейської культури. З іншого боку ЄС, був основним донором допомоги, цей аспект також вплинув на інтенсивну взаємодію у секторі культурного співробітництва.

Однак існує певний поділ суспільства щодо знання про Європейський Союз. Громадянське суспільство по різному ставиться до Європи. Інтелігенція, яка все ще відчуває радянський вплив, вважає Європу

висококультурним регіоном. Вони цінують європейський досвід та технології, але європейські цінності залишаються чужими для більшості таджиків. На нинішньому етапі відносини ЄС та Таджикистану ускладнюють кілька факторів. З одного боку, стратегія ЄС у Центральній Азії змусила населення ставитися до Європейського Союзу із більшою симпатією. З іншого – між ними, як і раніше, існує маса культурних відмінностей. Європейські інститути часто висувають вимоги щодо просування захисту прав людини, демократизації та гендерної рівності, що викликає нерозуміння та неприйняття таджиків. Ще гострішими відмінності стають щодо ісламу: релігійні протиріччя в Європі, спалахи ісламофобії, санкції щодо Ірану – ці фактори стимулюють негативне ставлення до Європи та її цінностей [52].

Загалом слід зазначити, що становлення культурних взаємозв'язків Таджикистану з країнами Європейського Союзу у роки незалежності являли собою перші кроки взаємин у цій сфері, які у результаті дозволили досягти чималих успіхів. Таджикистан прагнув до становлення та розширення всебічних культурних зв'язків з Європою. Звідси випливає, що культурні контакти між різними країнами завжди були одним із засобів боротьби за мир та взаєморозуміння, однією з постійних форм міжнародного спілкування.

Тим самим культурні контакти піднімалася на вищу ступінь свого розвитку, а міжнародний обмін надавав цінне практичне сприяння цьому процесу, який отримав подальший свій розвиток у наступні десятиліття. Становлення культурних зв'язків Таджикистану з Європейським Союзом необхідно розглядати з нерозривного зв'язку з інтеграційними процесами, які активізувалися в усьому світі наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, які охоплюють різні сфери взаємин між сучасними державами та сприяють здійсненню ними своїх суверенних прав.

Однією зі сфер співробітництва між Казахстаном та ЄС в Угоді про партнерство та співробітництво є саме культурне співробітництво. В Угоді наголошується, що предметом культурних взаємин Казахстану та ЄС є

програми культурного співробітництва, а також інші заходи, що представляють взаємний інтерес для обох сторін. Такими заходами є проведення представництвом Комісії ЄС у Казахстані щорічно Днів Європи, Тижнів європейського кіно, протягом яких проходить показ європейських фільмів, Тижня європейського театру, проведення марафону та конкурсу дитячих малюнків «Моя Європа» [48].

Інший аспект культурного співробітництва між ЄС та Казахстаном також включає організацію та проведення конференцій, круглих столів, запрошення європейських вчених та професорів для читання лекцій у університетах.

Із метою створення інформаційної діяльності, а також сприяння та координації наукових, дослідних та навчальних проектів у галузі вивчення Європейського Союзу, європейського права та актуальних проблем європейської політики, Європейська Комісія створила центри європейської документації (ЦЕД). Вони мають статус «Full RDC-European Documentation Center», тобто отримують повний комплект офіційної документації з усіх галузей політики ЄС.

Таким чином, розвиток культурної співпраці між Казахстаном та ЄС має велике значення і є необхідним для успішної реалізації економічних та політичних реформ. У Казахстані проживають представники 135 етносів та 40 релігійних конфесій. Країна відрізняється також культурним різноманіттям: тут представлені східна і західна, ісламська та християнська, тюркомовна та слов'янська, а також інші типи культур. «Найбільш долею нашої країни призначено бути своєрідним мостом між Азією та Європою, між великими культурами Заходу та Сходу», – зазначав М. Назарбаєв [30].

Це концептуальне становище євразійської ідеї покладено в основу найтісніших контактів із європейським Заходом. Один із напрямків стратегії ЄС щодо ЦА отримало назву «міжкультурний діалог». На цьому фоні сприяння суспільному діалогу в такому етнічно і релігійно різноманітному регіоні як Центральна Азія, є важливе завдання.

Федеральне міністерство закордонних справ у рамках свого основного напрямку міжкультурного діалогу підтримує багатосторонні ініціативи та реалізацію конкретних проектів діалогу. Загалом Казахстан та ЄС мають схожі аспекти – відкритість, багатонаціональність та толерантність. Ці явища і підтримує ЄС щодо Казахстану, надаючи державі значущість у регіоні.

Співпраця двох країн у сфері культури є плідною та має тенденцію до збільшення. Міжкультурний діалог має величезний і поки що недостатньо використаний потенціал для запобігання конфліктам на міжнародному, національному рівнях, для ненасильницького вирішення спірних питань. Регіональні організації поряд із міжнародними структурами повинні активізувати свої зусилля щодо забезпечення можливостей прямого міжкультурного обміну через програми у сфері культури та освіти. Освіта – унікальний інструмент, який здатний сприяти зміцненню єдності, незважаючи на відмінності, забезпечувати стійкий, безперервний діалог між культурами та цивілізаціями. Засоби масової інформації також відіграють важливу роль у справі створення та розвитку демократичної культури у будь-якій країні [50].

З перших днів незалежності Узбекистан особливу увагу приділяв питанням духовності, розширення реальних можливостей для застосування громадянами своїх творчих сил, здібностей для розвитку.

За роки незалежності прийнято низку найважливіших державних та урядових документів, спрямованих на розвиток духовності, мистецтва, культури та просвітництва, реформування культурної сфери, забезпечення зростання її суспільної та виховної ролі. Визначено стратегічні напрями та конкретні завдання в галузі культурного будівництва. Узбекистан проголосив співпрацю з Європою як один із пріоритетів своєї зовнішньої політики. Відносини Узбекистану з державами Європи розвиваються як на двосторонньому рівні, так і в рамках Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) між Республікою Узбекистан та Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами.

Фундамент узбецько-британських відносин закладено під час візиту президента І.А. Каримова до Великобританії у листопаді 1993 р. поступально розвивається культурно-гуманітарна співпраця, у тому числі в галузі освіти. У Ташкенті з 2002 р. здійснює діяльність Міжнародний Вестмінстерський університет, спільно з Кембриджським Університетом було створено навчально-експериментальний центр високих технологій у Ташкенті. Відносини з Німеччиною традиційно носять просунутий та багатоплановий характер, охоплюючи широкий спектр сфер співробітництва. Сформовано солідну договірно-правову базу.

В Узбекистані існує великий інтерес до вивчення німецької культури та мови. Німецька мова є другою найпопулярнішою іноземною мовою, що вивчається в республіці. В сфері вищої освіти партнерські зв'язки встановлені з більш ніж 20 вузами Німеччини, здійснюється обмін студентами, фахівцями та педагогічними кадрами. У плані розвитку культурно-гуманітарних відносин важливу роль відіграють партнерські зв'язки між Ташкентом та Берліном, Самаркандом та Бременом, Бухарою та Бонном [64].

Цікавим є той факт, що в Узбекистані більшою мірою вивчають німецьку мову, вона за популярністю нарівні з англійською. Загалом можна сказати, що культурний аспект співпраці Узбекистану та з Євросоюзом загалом реалізується успішно, а динаміка відносин у гуманітарній сфері наростає.

Зовнішня політика Туркменістану за президента С. Ніязова була досить закритою, з ЄС у тому числі. Європа була маловідома населенню Туркменістану, незважаючи на відкриття посольств та представництв низки європейських країн та компаній. Більш обізнані громадяни сприймали Європейський Союз позитивно завдяки заходам культурних центрів основних дипломатичних представництв: Німеччини, Великобританії, Франції та Італії.

В столиці Європу пов'язували з товарами класу «люкс», що

продаються у місцевих бутіках, але недоступними для більшості. Європа вважалася регіоном з високим рівнем життя та бажаним пунктом призначення: багато туркменів, особливо молодь, мріяли отримати візу та працювати чи вчитися на Заході. Але у звичайному житті присутність Європи була малопомітною. Виняток становили великі компанії, чії логотипи прикрашали фасади будівель, наприклад, французька Vouygues.

Студенти, які приходять у культурні центри, були зобов'язані доводити необхідність своїх візитів. Ті, хто прагнув вирушити до Європи на навчання, мали обзавестися не тільки шенгенською візою, а й виїзною візою, що видається владою.

Перспективи співробітництва після приходу до влади Г. Бердимухаммедова зрушили з місця, почала зростати кількість студентів, що вирушають на навчання за кордон [43].

Порівнюючи міжнародний обмін студентами країн регіону, відзначимо, що туркменські студенти склали найменшу кількість що виїжджають у зарубіжні країни. Проте з початком 2000-х років показники стали наростати. У зв'язку із цим можна констатувати, що країна відкривається світові поступово, свідченням чого є, міжнародні виставки, конференції тощо.

Активні відносини пов'язують Євросоюз із ЮНЕСКО. Співпраця охоплює питання культурної спадщини, мов та культурного розмаїття. Важливий пункт співпраці – позиція Євросоюзу щодо конвенції ЮНЕСКО про захист та розвиток різноманітності культурної експресії, прийнятої Генеральною конференцією ЮНЕСКО (жовтень 2005 р.).

Конвенція – перший у своєму роді міжнародний документ, який уособлює консенсус міжнародного співтовариства щодо проблеми культурного розмаїття. Центральна Азія – це унікальний регіон, на території якого перетиналися багатоміжові цивілізації, безліч релігій та вірувань, кочові та осілі культури, і саме тут проходили Великі Шовкові шляхи. Через своє історичне походження народам цих держав належить важлива роль поєднання двох цивілізацій – західної та східної.

В рамках проекту «Шовкові шляхи – шляхи діалогу», а також наступного проекту «Міжкультурний діалог у Центральній Азії» проведено важливі для кожної зі сторін зустрічі, присвячені темі діалогу, у Бішкеку, Ташкенті, Алмати, Душанбе, Улан-Баторі та на Іссик Кулі. Створено кафедри ЮНЕСКО з міжкультурного та міжрелігійного діалогу у регіоні. Поряд із цим у Самарканді створено міжнародний та міжкультурний інститут з вивчення центральноазіатських досліджень Міцаї.

З іншого боку, ЮНЕСКО бере участь також у численних регіональних програмах, пов'язаних з матеріальним та нематеріальним спадщиною цих країн, мета яких – показати взаємопроникний вплив цієї спадщини на формування регіону. Завершено публікацію серії книг «Історія цивілізацій Центральної Азії» [45].

Отже, культурна взаємодія між країнами Центральної Азії та Європейського Союзу характеризується активністю розвитку культурного діалогу на основі досягнутих домовленостей, проте в той же час, вимагає кращого в практичній реалізації. Найвагомими чинниками, що стоять на заваді культурній інтеграції, є роками нав'язана модель розуміння суспільством, яку успадкували країни пострадянського простору, що ж таке «європейські цінності» та, безпосередньо, сусідство з Росією, влада якої не вбачає власних перспектив у посиленні культурних зв'язків між країнами ЄС та своїми сусідами, що потрапляють в її сферу геополітичних інтересів. Незважаючи на широкий спектр сприйняття європейською культурою різноманітних її проявів з боку держав регіону, все ще існує певний бар'єр, який все ж прагнуть подолати обидві сторони шляхом фінансування ряду програм та активної участі населення.

Висновок до розділу 2.

Політика ЄС у ЦА визначається спектром завдань, які цікаві Євросоюзу у цьому регіоні. По-перше, це регіон, багатий природними

ресурсами – паливно-енергетичними, мінеральними, земельними тощо. По-друге, навіть незважаючи на традиційно невисоку купівельну спроможність населення, ринок збуту продукції. По-третє, реалізація проектів економічного співробітництва здатна виступати як підмога для просування політичного курсу, зокрема, ідей демократії та прав людини, тобто бути інструментом «м'якої сили» без інших важелів впливу. Стратегічно у цьому регіоні Євросоюз уже, можна сказати, вступив у конкуренцію з іншими глобальними та регіональними державами, які також прагнуть встановити свій вплив: Росією, США, Китаєм, Індією, Іраном, Туреччиною та іншими.

Головною сферою цієї взаємодії можна назвати енергетичну. У багатих паливно-енергетичними ресурсами країнах ЦА Євросоюз, його держави та ТНК беруть участь у великих проектах у сфері енергетики.

ЄС виступає активною стороною та донором. Його інтерес до транспортних шляхів ЦА пов'язаний з тим, що через цей регіон проходять залізничні та автомобільні міжнародні маршрути, які пов'язують Європу з Китаєм та іншими країнами Азії. З розвитком технологій та інфраструктури скорочується час доставки вантажів.

Аналіз культурних зв'язків ЄС із країнами Центральної Азії показує, що Європейський Союз прагне надати їм глобального характер, домогтися взаєморозуміння різних культур, їх взаємодії і співробітництва, визнаючи цим рівноправність культур, їх унікальність, самобутність, неповторність. Вважаю, що такий підхід забезпечує життєвість культурної діяльності та співробітництва ЄС, приносить йому політичні дивіденди.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ СПІВПРАЦІ ЄС ІЗ ДЕРЖАВАМИ РЕГІОНУ

Протягом століть Центральна Азія була регіоном стратегічного

значення, що з'єднує Європу та Азію. Після здобуття незалежності п'ять країн Центральної Азії – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан – пройшов через глибоку політичну та економічну трансформацію, зі створенням незалежних держав і політичних інститутів та їх перехід від планових до ринкової економіки.

Загальна мета – досягнення стабільності та процвітання завдяки співпраці, зробили країни Європейського Союзу та Центральної Азії близькими партнерами.

Важливість Центральної Азії завжди визначалася її величезним економічним потенціалом і своїм стратегічним положенням на перехресті торгових шляхів і політичних інтересів. В останні роки його близькість до охопленого війною Афганістану принесла підвищену увагу з боку ЄС, Сполучених Штатів та ін. роль центральноазіатських країн у стабілізації всього регіону. Коли Латвія головувала в Раді ЄС, однією з наших головних цілей було збільшення присутності та видимості ЄС у регіоні [34].

Країни Центральної Азії набувають все більшого значення у світі і цей регіон має вирішальне значення для ЄС, оскільки він служить економічним мостом між Європою і Китаєм. Часто відомий як Шовковий шлях, він таїть у собі неосяжний, невикористаний економічний потенціал.

Співпраця ЄС і Центральної Азії також важлива з точки зору безпеки регіону. ЄС є другим за величиною торговельним партнером Центральної Азії, а також виступає як посередник і донор у сфері проектів співпраці, спрямованих на модернізацію і реформування. Регіон Центральної Азії має величезний потенціал з точки зору можливостей для бізнесу та розвитку – на період 2014-2020 рр. 1,068 млрд. євро фінансування доступно для стратегії ЄС для Центральної Азії, збільшення 56% порівняно з попереднім періодом (2007-2013 рр.) [51].

На наш погляд, є багато різних шляхів співпраці Європейського Союзу з Країнами Центральної Азії в енергетиці, сільському господарстві, містобудуванні, стартапах і т.д, однак в роботі ми хочемо висвітлити

найперспективніші.

З 2007 року, коли ЄС розробив політичну стратегію співпраці з Центральноазіатськими країнами дворегіональні відносини в різних сферах стали тіснішими. З часом як ЄС, так і країни Центральної Азії послідовно підтверджували свої наміри продовжувати працювати над просуванням взаємної співпраці. Оскільки регіон стикається з новими та зростаючими викликами безпеки, зокрема, в контексті Афганістану, питання безпеки знаходяться на першому місці у відносинах із ЄС.

Освіта, правова держава, енергетика і транспорт, природокористування і виклики, пов'язані з управлінням водними ресурсами, а також торгово-економічні відносини – це ключові сектори, в яких ЄС і Центральна Азія розвинули тісну співпрацю. Головування Латвії ефективно використано як для налагодження хороших двосторонніх відносин з країнами Центральної Азії, так і знання регіону, щоб вивести три сфери на передній план співпраці:

Безпека регіону буде головним завданням. Є достовірні повідомлення про те, що так звана Ісламська держава розширилася своєю присутністю в Афганістані. Деякі громадяни країн Центральної Азії вирішили приєднатися до Ісламської держави в Іраку та Сирії. Їхнє можливе повернення є ще однією гарантією ризику для країн походження. Крім можливих джерел тероризму, боротьба з організованою злочинністю, зокрема з торгівлею наркотиками, займає важливе місце в порядку денному безпеки [56].

Деякі з країн, особливо Таджикистан і Киргизстан, стикаються з викликами необхідності інтеграції великої кількості працівників, які повертаються з Росії як наслідок рецесії. Їхні економіки страждають через трансфертні платежі зменшується, при цьому репатріанти схильні до радикалізації, якщо не можуть знайти роботу у своїх рідних країнах.

Суперечки про управління водними ресурсами ведуть ще до одного потенційного джерела конфлікту між країнами регіону. З іншого боку, у цьому випадку виникнуть величезні можливості для регіональної співпраці з Іраном з ядерної проблематики. Якщо Афганістан можна стабілізувати у

стійкий спосіб можна буде реалізувати багато існуючих проектів, включаючи залізничні, автомобільні та енергетичні сполучення між Афганістаном та його сусідами.

Безпека – основа економічного розвитку. Представники ЄС і Центральної Азії зустрілися для діалогу високого рівня безпеки ЄС і Центральної Азії в Душанбе в березня 2015 року, щоб домовитися про тіснішу співпрацю з питань безпеки. Зокрема, проекти ЄС з управління кордонами та протидії наркотикам будуть продовжені, причому Латвія візьме на себе провідну роль у консорціумі держав-членів, який реалізує наступний етап WOMSA (Програма управління кордонами в Центральній Азії). Це хороший приклад того, як країни-члени роблять більш високі ставки в ЄС проекти, де експерти з наших прикордонників беруть на себе відповідальність замість консультацій компаній, найнятих Комісією.

Головною метою програми є надання підтримки поступовому впровадженню сучасних методів управління кордонами у всіх п'яти країнах Центральної Азії.

Поліпшення безпеки кордону та просування законних торгових та транзитних потоків є найважливішими цілями сучасного управління кордонами. WOMSA включає як інституційні реформи, так і вдосконалення професійних навичок, розбудову потенціалу боротьби з наркотиками та вдосконалення пунктів пропуску через кордон.

Освіта є ключовим напрямом співпраці, можливо, найважливішим. Країни Центральної Азії потребують кваліфікованої робочої сили, щоб бути конкурентоспроможними та залучати іноземні інвестиції. На даний момент їхня освітня система не в змозі навчати необхідні навички частині молодого покоління. Багато молоді обирають навчатися та здобувати кваліфікацію за кордоном, але це не для всіх. Тому реформа систем освіти, в тому числі й вищої а також професійна освіта та підготовка є незамінними.

Як приклад, освіта є однією з головних сфер багаторічної програми ЄС на 2014-2020 роки. Створено Центрально-Азіатську освітню платформу, щоб

координувати освітні проекти в регіоні та сприяти реформі освіти в країнах Центральної Азії. Платформа була направлена на досягнення міжнародної сумісності освітніх систем для покращення мобільності студентів.

Адаптація систем освіти відповідно до вимог ринку праці та запровадження управління якістю та вищих освітніх стандартів є особливо важливими факторами і, отже, розкриває значний потенціал для розвитку кожної країни та регіону в цілому [64].

Освітня ініціатива ЄС і Центральної Азії була створена з метою розвитку систем вищої освіти, модернізації закладів і процесу навчання, та узгодження кваліфікацій з метою сприяння міжнародній співпраці в галузь освіти. Співпраця охоплює програми навчання працівників державних установ, а кількість стипендій для країн Центральної Азії студентів у ЄС також було зібрано разом із загальним фінансуванням на освітні цілі.

Освітні програми ЄС, особливо ERASMUS+, є важливими інструментами для надання допомоги установам Центральної Азії в модернізації та розширенні співпраці мережі, що дозволяє все більшій кількості людей отримати міжнародний досвід.

Поєднання освіти, досліджень і ринків праці сприятиме розвитку інновацій і можливостей працевлаштування для молоді, а також сприятиме сталому економічному розвитку регіону.

25-26 червня 2015 року Латвія, яка головує в Раді ЄС, проводила першу зустріч міністрів освіти ЄС із країнами Центральної Азії, щоб забезпечити підтримку співпраці на високому політичному рівні.

Міністерство закордонних справ Латвії та його партнери, США, Люксембург, Норвегія та Швеція також запровадили програму подальшого навчання, яка проводиться Ризькою вищою школою права та її партнерськими установами у спільному проекті у 2014 році. Тримісячна програма поглибленого навчання з права та економіка спрямована на представників, залучених до європейського сусідства політики, державних адміністрацій і дипломатичної служби Центральної Азії, а також від

громадянського суспільства та включає візити до установ ЄС.

Досить довго Латвія також була привабливим місцем для інших академічних галузей: у 2015 навчальному році 925 студентів із ЦА країн навчаються в Латвії, що становить 17,5% усіх іноземних студентів у країні [1].

Співпраця у сферах верховенства права та освіти є довгостроковим зобов'язанням, яке закладає основу для зміцнення громадянського суспільства та прав. Крім довгострокової перспективи, ЄС створив канал спілкування з делікатних питань через щорічний Діалог з прав людини з кожною з п'яти країн, що стало форумом для дуже плідної дискусії.

Одним із «важливих геополітичних наслідків розпаду Радянського Союзу стало зростання гострої політичної та комерційної конкуренції за контроль над величезними енергетичними ресурсами нових незалежних і вразливих держав Центральної Азії. Багаті енергетичні ресурси і, зокрема, родовища нафти та природного газу опинились у центрі уваги та додали новий етап «Велика гра» впливу в регіоні. Після розпаду Союзу Казахстан проводив самостійну зовнішню політику, керуючись значною мірою питаннями енергетики [37].

Розробка та дослідження ресурсів природного газу були повільнішими за нафтові ресурси через недостатній розвиток газового сектору інфраструктури та відсутність експортних трубопроводів. Карти казахстанської нафти і газу трубопроводи зображені на рис. 3.1. і рис. 3.2. відповідно [38].

Рис. 3.1.

Відносини ЄС і Центральної Азії в енергетичному секторі з особливим акцентом на Казахстан

Джерело: [59]

Рис. 3.2.

Газопроводи Казахстану

Джерело: [60]

Дуже обмежений доступ Казахстану до морських портів робить його дуже залежним від трубопроводів для транспортування своїх вуглеводнів на світовий ринок. Країна також служить транзитною державою для трубопроводного експорту з Туркменістану та Узбекистану.

Існуюча мережа трубопроводів частково пояснює, чому у Казахстані ключовими економічними партнерами є Росія та Китай, саме тому Європейському Союзу необхідно прикласти максимум зусиль для того, виправити цю ситуацію на свою користь [61].

Така ситуація робить Казахстан країною великого значення не тільки для Центральної Азії, а й до ЄС та інших західних країн. Беручи до уваги той факт, що в розпорядженні Казахстану є значні запаси природних ресурсів, можна стверджувати, що подальше співробітництво в енергетичній галузі буде корисною взаємною вигодою для обох партнерів.

Європейський Союз все більше розглядає енергетичну співпрацю з Центральною Азією, оскільки це відносно поблизу і стабільний регіон з величезними енергетичними ресурсами. Електроенергія місцевого виробництва – тобто переважно з газу та гідроенергії та потенційно з сонячної та вітрової енергії – пропонують можливості для корисної електроенергії торгівлі, як між країнами Центральної Азії, так і з Європейським Союзом. Таким чином, Середня Азія може сприяти безпеці електропостачання Європейського Союзу та розвитку відновлюваної енергії цілі. Підтримка політики та стратегій для покращення енергетичного зв'язку з Центральною Азією та використання відновлюваних джерел енергії в цьому регіоні.

Проте ефективні взаємозв'язки все ще відсутні, що перешкоджає повному використанню потенціалу енергетичних ресурсів Центральної Азії.

Крім того, Європейська комісія розглядає взаємозв'язки з третіми країнами, оскільки вони підвищують безпеку постачання та сприяння збільшенню споживання електроенергії з ВДЕ. У цьому контексті Центральна Азія все більше розглядається як привабливий регіон для енергетичної співпраці, оскільки це відносно близький і стабільний регіон з величезним потенціалом для виробництва електроенергії, враховуючи наявні ресурси газу, води та урану.

Крім того, можливості для виробництва електроенергії з вітрової та сонячної енергії стають все більш очевидними в Центральній Азії. Таким чином, Центральна Азія пропонує ЄС потенціал щодо безпеки постачання електроенергії та імпорту електроенергії з відновлюваних джерел енергії, тобто гідроенергії, сонця та вітру. Це питання підключення вирішується спеціальними стратегіями ЄС.

Варто наголосити, що держави Центральної Азії, можуть допомогти ЄС задовольнити його потреби в енергетичній безпеці та постачанні. ЄС прагне сприяти об'єднанню електроенергії на певному рівні як у Центральній Азії, так і поза нею. Зусилля ЄС у сфері енергетичної дипломатії мають

відігравати ключову роль у цьому процесі для покращення енергетичної співпраці з державами Центральної Азії та між ними.

В Азії спостерігається загальна відсутність узгодженої політики щодо енергетичного співробітництва з сусідніми країнами та іншими регіонами, оскільки країни Центральної Азії традиційно обирають енергетичну самозабезпеченість. Тим не менш, держави Центральної Азії все більше визнають переваги регіонального співробітництва з точки зору економічної вигоди. Крім того, серед цих країн зростає усвідомлення впливу змін клімату та забруднення навколишнього середовища. Було прийнято різноманітні закони щодо розробки відновлюваних джерел енергії, також пропонуючи розширення можливостей для ЄС щодо імпорту електроенергії з ВДЕ з Центральної Азії.

Розширення співпраці між країнами Центральної Азії та ЄС у енергетичному секторі, а отже, і в багатьох суміжних галузях, може лідирувати не тільки до збільшення доходів людей, але також може сприяти покращенню взаємних відносин взаєморозуміння між країнами.

Отже, зробивши короткий аналіз співпраці ЄС та Центральної Азії, пропонується розширити співпрацю даних країн в таких сферах та за допомогою таких аспектах:

1. Наука та освіта. Наразі науково-освітня сфера є одним з головних «стовпів» зовнішньої політики і стратегії ЄС в Центральній Азії. Європейська дипломатія прагне забезпечити зміцнення власних позицій в регіоні, використовуючи безпосередньо національний потенціал та інструменти науково-технічного та культурно-освітнього співробітництва. Дієвими аспектами покращення співпраці, на наш погляд є:
 - впровадження окремих технологій та стандартів в галузі освіти і науки;
 - інтеграція навчальних закладів та науково-дослідних установ;

- формування уніфікованої системи освіти і науки в регіоні Центральної Азії.
2. Демократизація. Співпраця ЄС та країн Центральної Азії в екологічній сфері почала набувати останнім часом досить вагомого значення, це пов'язано не лише з погіршенням стану навколишнього середовища. Характерні ознаки екологічного вектора політики ЄС переплітаються з демократичним розвитком цього регіону, тому просування демократії, верховенства права та прав людини в країнах Центральної Азії за допомогою всіх наявних механізмів є основоположною ціллю Європейського союзу відносно Туркменістану, Киргизстану, Узбекистану, Казахстану, Таджикистану. Дослідження діяльності ЄС щодо сприяння розвитку демократичних свобод через призму співпраці в екологічній сфері допомагає оцінити хід і перспективи реформ Центральної Азії та ефективність кроків ЄС у цьому напрямі, можливо за таких аспектів:
- фінансування «Ініціативи з верховенства»;
 - підтримка прозорого впровадження реформ у галузі права;
 - спрямування експертів з права та адміністративних питань до країн Центральної Азії для виконання короткострокових і довгострокових завдань;
 - заохочення обмінів шляхом організації та фінансування спеціалізованих конференцій;
 - сприяння співпраці країн Центральної Азії з Венеціанською комісією Ради Європи;
 - надання експертам з країн Центральної Азії можливості стажування за кордоном;
 - заохочення впровадження норм і конвенцій з гідної роботи Міжнародної організації праці [65].
3. Транспорт та торгівля. Успішний розвиток континентальної

торгівлі вимагає тісної та ефективної координації між Європейським Союзом і транзитними країнами Центральної Азії. Така координація має базуватися на їхніх спільних інтересах, визначених шляхом ретельного аналізу обома сторонами та тісних консультацій між ними. Замість того, щоб вузько визначати свої спільні інтереси з точки зору торгівлі, обидві сторони повинні розширити розслідування всіх питань, на які вплине відкриття євразійських сухопутних коридорів, включаючи майже всі сектори їхніх економік, диверсифікацію, урядові установи, національні та регіональні безпеки та демографії.

Є логіка для подальшого продовження та ширшої співпраці між країнами Центральної Азії та ЄС, міжнародними та регіональними організаціями з питань Центральної Азії, і можна було б запропонувати таке:

- необхідний подальший розвиток інституційної бази регіонального співробітництва в Центральній Азії та зосередження на суто регіональних проектах, у тому числі з транскордонного водорозподілу та інших питань;
- сприяти регіональному співробітництву та інтеграції таким чином, щоб вони стали інструментом покращення економічних та торговельних відносин та сприяли стабільності та економічному розвитку.
- ЄС та ЦА необхідно мати міцні відносини та спільні проекти щодо Центральної Азії;
- міжнародній спільноті необхідно спільними зусиллями та нарощувати партнерство з країнами Центральної Азії у вирішенні вітрового комплексу проблем безпеки, зокрема екологічної міжнародної організації [66].

Нарешті, гонитва за технічним вдосконаленням в обговоренні координації транспортних стратегій за участю ЄС та Центральної Азії, була б

прикладом співпраці всередині нової парадигми міжконтинентальної багатополарності. ЄС намагається покращити стратегічне партнерство, а також прагне робити це так, як у випадку з ЄС та Індії. Транспортний вузол Євразії є одним із найбільш сприятливих полів, у якому ці «актори» можуть працювати разом у гармонії в конкретних термінах [67].

4. Подолання бідності. В Центральній Азії у контексті глобальних цілей розвитку тисячоліття враховують особливості розвитку даної країни і збігаються з формулюванням провідними політиками та науковцями кроків до зниження рівня бідності в Центральній Азії:

- подолання бідності;
- забезпечення якісної освіти впродовж життя;
- забезпечення сталого розвитку довкілля;
- поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності;
- обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їх масштабів;
- забезпечення гендерної рівності.

До найважливіших аспектів програми навчання та зміцнення малого та середнього бізнесу науковці відносять [14, 6]:

- зменшення податкового тиску на середній клас. Враховуючи досвід Європейського Союзу, при визначенні рівня добробуту податки повинні розраховуватися не на дохід окремого працівника, а на сукупний дохід сім'ї;
- необхідність загального фінансово-кредитного, податкового, освітнього та інформаційного забезпечення підприємницької діяльності, формування ідеалу підприємця, його співвідповідальності перед суспільством, здатності цілеспрямовано та систематично брати участь у реалізації соціальної держави та громадські програми;
- важливість активного впливу на структуру середнього класу, зростання цієї частини, пов'язаної з інформаційними технологіями, характеризується високим інтелектуальним капіталом і лідерськими

позиціями.

З погляду вивчення новітньої соціальної диференціації, враховуючи такі специфічні характеристики бідності в Центральній Азії, як раптовість і масштабність (за додатковими підрахунками, у 90-х роках за межею бідності жило понад 70% населення), що зумовлює нетипові прояви бідності, не характерні для останнього населення планети, можна зробити висновок, що на сучасному етапі подолання бідності необхідно запроваджувати комплексні підходи на державному рівні, які би охоплювали широкий спектр заходів з прикладу Європейського Союзу:

- Разом із ефективною соціальною політикою створити умови для переходу соціальної групи від статусу «працюючих бідних» до статусу соціальної групи, що зростає, що унеможливує тенденцію до поглиблення соціальної нерівності та відторгнення частини населення. У той же час, крім загальноновизнаних факторів, які диференціюють населення Центральної Азії за бідністю (рівень доходу, влада), такі фактори успіху, як сприяння зайнятості, загальнонаціональні програми доступного житла, обов'язкове медичне обслуговування, страхування, тощо. Важливу роль відіграє система вищих кредитів.

- Щоб унеможливити обмеження соціального забезпечення за віком, пропонується розробити низку податкових пільг для зменшення податкового тиску та створення умов для виходу економіки з тіні, що призведе до формування ефективної та конкурентоспроможної галузі сукупного національного продукту і, як наслідок, призводить до підвищення рівня зростання рівня життя населення.

4. Економіка. Із зростанням інтересу ЄС до енергетичного партнерства з ЦА, країни ЦА намагаються знайти альтернативний коридор для експорту своїх енергетичних ресурсів. Тому економічні відносини можуть стати важливим аспектом взаємної співпраці в найближчі роки.

Тому ми пропонуємо привернути увагу ЄС до співпраці у таких сферах:

- Розвиток регіональних енергетичних ринків, посилення фінансових можливостей для нової інфраструктури;
- Реалізація відкритої, орієнтованої на майбутнє та практичної енергетичної політики;
- Створення сприятливого середовища для інвесторів через відповідну роль ринкових механізмів;
- Підвищення енергоефективності при різних видах використання первинної енергії;
- Зменшення викидів парникових газів;
- Зменшити вартість економічного зростання та вивільнити додаткові потужності.

5. Культура та гуманітарна допомога. Гуманітарна співпраця Європейського Союзу охоплює сферу культурних взаємозв'язків, вона трактується більше широко, як комплекс заходів, спрямованих на протидію порушення прав людини та насильства, надання допомоги у надзвичайних ситуаціях. У країнах же Центральної Азії гуманітарне співробітництво охоплює ширше коло заходів, що включає налагодження культурних зв'язків, міжцивілізаційного діалогу та діалогу громадянських громад, а також підтримка зв'язків із співвітчизниками за кордоном.

Слід зазначити, що загалом співпраця у гуманітарній сфері між ЦА-ЄС розвивається досить успішно. Європейський Союз – другий найбільший донор гуманітарної допомоги в Центральній Азії після США.

6. Безпека. Питання безпеки стають актуальнішими завдяки активній участі регіону. Глобальні кримінальні проекти – торгівля наркотиками, торгівля людьми та зброєю, нелегальна міграція безпосередньо загрожують безпеці ЄС. Зв'язки з міжнародним тероризмом і географічна близькість регіону до Афганістану та Ірану також вимагають розгляду початкових загроз з боку цих держав. Активізація політики ЄС щодо Центральної Азії.

Висновки до розділу 3.

Проаналізувавши спільну діяльність країн ЄС та ЦА можемо сказати, що існують перспективи розвивати взаємини між сторонами у таких сферах: широкого впровадження інновацій, енергоефективних та ресурсозберігаючих технологій, цифровізації галузей економіки, розвитку «розумного» сільського господарства та міст.

Також дуже перспективними є такі точки взаємодії:

- забезпечення відповідності центральноазіатських промислових товарів високим європейським стандартам та технічним регламентам;
- створення ефективних транспортно-логістичних коридорів для оптимального виходу на ринки один одного з урахуванням нинішніх обмежень, перш за все, за рахунок розвитку Транскаспійського мультимодального маршруту;
- проведення спільних цільових заходів та акцій з метою впізнаваності та затребуваності товарів із країн Центральної Азії європейськими споживачами;
- розширення освітніх, наукових, туристичних та культурних обмінів.

ВИСНОВКИ

Європейський Союз має значні інтереси в Центральній Азії, враховуючи стратегічне географічне положення та ключову роль регіону у співпраці Європи та Азії, його великі енергетичні ресурси, значний ринковий потенціал та роль у забезпеченні регіональної безпеки в цілому, особливо з огляду на події в Афганістані.

2021 року ЄС та п'ять держав Центральної Азії відзначали 30-річчя встановлення дипломатичних відносин. Взаємодія ЄС із регіоном значно розширилася з початку 1990-х років. У 2007 році ЄС ухвалив першу Стратегію ЄС щодо Центральної Азії. У 2019 році ЄС прийняв нову Стратегію ЄС щодо Центральної Азії, яка сприяє позитивним зрушенням у сфері регіонального співробітництва та наголошує на зростаючій стратегічній важливості цього регіону для інтересів ЄС. Стратегія ЄС – допомогти Центральній Азії розвиватися як більш стійкому, процвітаючому та готовому до співпраці просторі.

ЄС активно розвиває політичний діалог з країнами ЦА й зміцнює дипломатичну присутність. Так, у 2005 р. було створено особливу посаду Спеціального представника ЄС по ЦА. З 2013 р. на постійній основі проводяться зустрічі очільників зовнішньополітичних відомств держав ЦА з Верховним представником ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки у межах «Діалогу високого рівня з політичних питань і безпеки ЄС – Центральна Азія». Дана ініціатива стала важливим майданчиком для реалізації «Стратегії ЄС» в ЦА і програм розвитку Євросоюзу.

Залежність ЄС від зовнішніх енергетичних ресурсів та потреба в диверсифікованій політиці енергозабезпечення для підвищення рівня енергетичної безпеки відкривають нові перспективи співпраці між ЄС та Центральною Азією. Зусилля ЄС, спрямовані на зміцнення місцевих ринків

енергоносіїв, допоможе покращити інвестиційні умови, збільшити виробництво та ефективність енергоносіїв у Центральній Азії, а також диверсифікувати схеми постачання та розподілу енергоносіїв у цьому регіоні.

За допомогою Стратегій та програм підтримки Комісії ЄС визначить пріоритети співробітництва з кожною державою Центральної Азії, відповідно до їх потреб, вимог та бажаних результатів, включаючи права людини, відповідальне державне управління, демократію та соціальний розвиток.

Загалом рівень економічної взаємодії нині залишається найпривабливішим як для Європи, так і для країн Центральної Азії. Після розпаду СРСР економічний вплив ЄС у регіоні невпинно зростає. Країни ЄС поступово почали виходити на перші позиції у фінансовій та інвестиційній діяльності, надаючи різного роду допомогу країнам Центральної Азії. Співробітництво у сфері енергетики становить особливий інтерес як для Європи, так і для країн Центральної Азії.

Дослідження культурних зв'язків ЄС із країнами Центральної Азії показує, що Європейський Союз прагне надати їм глобального характеру, домогтися взаєморозуміння різних культур, їх взаємодії і співробітництва, визнаючи цим рівноправність культур, їх унікальність, самобутність, неповторність. Вважаємо, що такий підхід забезпечує життєвість культурної діяльності та співробітництва ЄС, приносить йому політичні дивіденди.

Ми виокремили основні аспекти для налагодження співпраці між Європейським Союзом та Центральною Азією які є актуальними саме в 2022 році, а саме: наука та освіта; демократизація (до якої входить також і екологія); подолання бідності; транспорт та торгівля; безпека; економіка; культура. У реалізації програм співробітництва акцент робиться на двосторонніх відносинах, що характерно для політики ЄС щодо пострадянських країн загалом. Цей формат визначається як наявністю складних міждержавних проблем у регіоні, регіональною інтеграцією як у рамках програм, запропонованих ЄС, так і протидією Росії, яка вважає пострадянський простір своєю сферою впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Brussels European Council 8/9 March 2007 Presidency Conclusions. Annex I. European Council Action Plan (2007-2009). Energy Policy for Europe (EPE). URL: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/07/st07/st07224-re01.en07.pdf> (date of access: 15.10.2022).
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a European agenda for culture in a globalizing world. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52007DC0242> (date of access: 15.10.2022).
3. Council of the EU. Working Party on Eastern Europe and Central Asia. EU Policy options on Central Asia. Brussels, 4 December 2001.14894/01. URL: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/01/st14/st14894.en01.pdf>. (date of access: 12.10.2022).
4. Data retrieved from Organization of the Petroleum Exporting Countries: OPEC Annual Statistical Bulletin 2014, Vienna: OPEC, 2014, 22-23. URL: http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/ASB2014.pdf. (date of access: 11.10.2022).
5. Decision No 1364/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 6 September 2006 laying down guidelines for trans-European energy networks. URL: http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc7smartapilcelexplusprodICELE Xnumdoc&lg=EN&numdoc=32006D1364. (date of access: 15.10.2022).

08.10.2022).

6. East European Gas Analysis, Comments on the Program of Russia's Gas Sector Development to 2030, 2008. http://www.eegas.com/gen_scheme1e.htm. (date of access: 07.10.2022)
7. European Commission, Kazakhstan: Country Profile, 2008. URL: http://ec.europa.eu/external_relations/kazakhstan/intro/index.htm/. (date of access: 04.10.2022).
8. European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for the period 2007–2013. URL: http://ceas.europa.eu/central_asia/rsp/07_13_en.pdf. (date of access: 03.10.2022).
9. INOGATE Brochure 1996-2000. URL: http://www1.inogate.org/inogate_programme/inogate_archives/publications/inogate.pdf. (date of access: 02.10.2022).
10. INOGATE: 1996-2000. Interstate Oil and Gas Pipeline Management (Project no. 92.01). URL: http://www1.inogate.org/inogate_programme/inogate_archives/publications/inogate.pdf. (date of access: 02.10.2022).
11. Ministerial Declaration on Enhanced energy co-operation between the EU, the Littoral States of the Black and Caspian Seas and their neighbouring countries. URL: http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caspian/doc/2006_11_30_astana_conclusions.pdf. (date of access: 01.12.2022)
12. Second Strategic Energy Review: an EU energy security and solidarity action plan: URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52008DC0781:EN:HTML:N0T>. (date of access: 30.09.2022).
13. Session extraordinaire du Conseil. Luxembourg, le 17 octobre 2001. Affaires Generales.12859/01 (Presse 368). URL: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/

- pressdata/fr/gena/ACF2B79.pdf. (date of access: 29.09.2022).
14. Southern Caucasus Pipeline (SCP). 2011 full year results and plans for 2012. URL: <http://www.bp.com/genericarticle.do?categoryId=9029616&contentId=7073662#7271001>. (date of access: 27.09.2022).
 15. The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership 2007. URL: http://eeas.europa.eu/central_asia/docs/2010_strategy_eu_centralasia_ru.pdf. (date of access: 27.09.2022).
 16. The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership 2019. URL: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/PDF/EU_Ctrl_Asia_EN-RU.pdf. (date of access: 26.09.2022).
 17. The European Commission's Tacis Programme. 1991 – 2006: A Success Story. URL: http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/regional-cooperation/enpieast/documents/annual_programmes/tacis_success_story_final_en.pdf. (date of access: 24.09.2022).
 18. World Drug Report 2010. United Nations Office on Drugs and Crime URL: http://www.unodc.org/documents/wdr/WDR_2010/World_Drug_Report_2010_lo-res.pdf. (date of access: 27.09.2022).

ЛІТЕРАТУРА

19. Боришполец К. Центральная Азия как региональный проект // Вестник МГИМО-Университета. 2010. № 2. С. 112-123.
20. Волошенко І. Геополітичні інтереси світових центрів сили в Центральній Азії // *Матер. наук. конф. "Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах"*. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2015. С. 5-6.
21. Дорошко М. Держави пострадянського простору у світовій політиці К. Знання, 2010.

22. Дорошко М., Волошенко І. Політика європейського союзу на пострадянському просторі центральної азії: теоретичні та прикладні аспекти. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/3939>. (дата звернення: 07.08.2022).
23. Жангожа Р. Новые независимые государства Центральной Азии в системе современных международных отношений. Київ. "Злагода", 2005.
24. Зонова, Т. Гуманитарное сотрудничество России и Европейского Союза как инструмент “мягкой силы”. URL: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1859#top-content. (дата звернення: 06.08.2022)
25. Лаумулин М. Изменения в стратегии Европейского Союза в отношении Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. 2011. Т. 14. Вып. 4. С. 33-52.
26. Лаумулин М. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Т. III. Геополитика и международные отношения (вторая половина XX – начало XXI вв.) // Алматы : КИСИ при Президенте РК, 2009.
27. Левик Б. Пострадянські республіки Центральної Азії в умовах геополітичних викликів наприкінці XX – на початку XXI ст. // Донецьк: ТОВ "Східний видавничий дім", 2014.
28. Лиман С., Борзенкова К. Політичні та економічні інтереси Франції в Казахстані: погляд з двадцять першого року XXI століття. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2021 (14), 16-23. URL: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-14-02>.
29. Ляшенко Т. Російсько-українські відносини в політичній думці Центральної Азії. *Наукові записки Інституту політичних і*

- етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2018. Вип. 2 (70). С. 106-120. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_70/liashenko_rosiisko.pdf. (дата звернення: 05.08.2022).
30. Могеріні: Євросоюз хоче бачити Центральну Азію сильною і стабільною // Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30041797.html>. (дата звернення: 05.08.2022)
31. Парамонов В., Строков А., Абдуганиева З. *Влияние Европейского союза на Центральную Азию: обзор, анализ и прогноз*. // Алматы: Фонд им. Ф. Эберта, 2017. 117 с.
32. Пейруз С. Как воспринимать Европейский Союз в Центральной Азии. // EUCAM. URL: <https://eucentralasia.eu/ru/how-does-central-asia-view-the-eu-ru/>
33. По данным World Factbook. URL: https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_cas.html. (дата звернення: 03.08.2022)
34. Рада ЄС прийняла нову стратегію щодо Центральної Азії URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1807530-rada-yes-priynuala-onovlenu-strategiyu-schodo-tsentralnoyi-aziyi> (дата звернення: 02.08.2022)
35. Рустами С. Центральная Азия – несложившаяся интеграция? // Central Asian Analytical Network. 2020. 4 июня. URL: <https://www.caa-network.org/archives/19909>. (дата звернення: 01.08.2022)
36. A new head of the European Union delegation began work in Uzbekistan. URL: <http://www.fergananews.com/news/25360>. (date of access 08.08.2022)
37. Bhavne Dave, The EU and Kazakhstan. Balancing Economic Cooperation and Aiding Democratic Reforms in the Central Asian

Region // CEPS Policy Brief No. 127, May 2007.

38. Border Management Programme in Central Asia. URL: <http://www.bomca.eu/en/about-us.html> (date of access: 23.09.2022).
39. BP Statistical Review of World Energy June 2011 URL: <http://www.bp.com/sectionbodycopy.do?categoryId=7500&contentId=7068481>. (date of access: 22.09.2022).
40. Brzezinski Z. The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives // Basic Books, 1997. – 240 p.
41. Cultural diplomacy – the language of interethnic dialogue. Turkmenistan: the golden age. URL: <http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=1018>. (date of access: 17.08.2022)
42. Elborgh-Woytek K. “Of Openness and Distance: Trade Developments in the Commonwealth of Independent States, 1993-2002”. IMF Working Paper WP/03/207, 2003, pp. 1-27.
43. European Commission Directorate-General for Energy. Registration of Crude Oil Imports and Deliveries in the European Union (EU27). 2019 URL: <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/doc/import/coi/eu-coi-from-extra-eu-2010-01-12.pdf>. (date of access: 19.08.2022)
44. Fazilov F., Chen X. China and Central Asia: A Significant New Energy Nexus // The European Financial Review, April-May 2013. URL: <https://digitalrepository.trincoll.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1085&context=facpub> (date of access: 19.08.2022).
45. Fumagalli M. Tajikistan and the EU. From PostConflict Reconstruction to Critical Engagement // CEPS Policy Brief No. 130, June 2020. P. 2-6.
46. Kassenova N. The New EU Strategy towards Central Asia: A View from the Region // CEPS Policy Brief No. 148, January 2021. P. 4-23.
47. Mackinder H. Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction. Washington, D.C.: National Defense University Press, 1942. 213 p.
48. Melnikov K. “Russia discloses data on oil and gas reserves,” London:

- Russia beyond the headlines (RBTH), 19.7.2013. URL: http://rbth.co.uk/business/2013/07/19/russia_discloses_data_on_oil_and_gas_reserves_28213.html/. (date of access: 21.09.2022)
49. Melvin N. Engaging Central Asia: The European Union's New Strategy in the Heart of Eurasia (ed.), June 2008.
50. Nigay A. "Energy Efficiency: is Tariff a Crucial Issue?", 2013. URL: <http://www.investkz.com/en/journals/87/744.html>. (date of access: 25.09.2022)
51. Oil Peak, Kazakhstan Energy Report, 2011. URL: <http://www.endofcrudeoil.com/2011/11/kazakhstan-energy-report.html>. (date of access: 15.09.2022).
52. Olcott M. "Rivalry and Competition in Central Asia," in: Central Asia and the Caucasus: At the Crossroads of Eurasia in the 21st Century, ed. by W. Hermann and J.F. Linn, 2021, pp. 17-42.
53. Oliphant C. "Russia's Role and Interests in Central Asia," SAFERWORLD, October 2020. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/172941/russias-role-and-interests-in-central-asia.pdf> (date of access: 22.09.2022).
54. Overland I. "Intra-Regional Trade in Central Asia," Norwegian Institute of International Affairs, 2021, No. 9. P. 33-65.
55. Pastor G., Damjanovic T. The Russian Financial Crisis and Its Consequences for Central Asia // IMF Working Paper WP/01/169. URL: <https://www.jstor.org/stable/27750343> (date of access: 19.08.2022).
56. Peiruz, S. (2020). How does Central Asia view the EU. EUCAM: Working Papers Reports, 16, pp.14-15.
57. Pre-Feasibility and Feasibility Studies for Road Sections of the Termez-Dushanbe-Sary-Tash Road. Project No. EuropeAid/121985/C/SV/Multi. URL: <http://www.tracecaorg.org/fileadmin/fm-dam/TAREP/48fr/48fr3.pdf>. (date of access: 11.09.2022)

58. Rakhimov M. "Complex Regionalism in Central Asia: Local, Regional, and Global Factors," // Cambridge Journal of Eurasian Studies, No. 2, 2019, pp. 1-12
59. Relations of Turkmenistan with the European Union. URL: <http://mfa.tj/ru/otnosheniyaso-stranami-evropyameriki/tadzhikistan-europeyskiy-soyuz.html>. (date of access: 14.09.2022)
60. Russell M. The EU's New Central Asia Strategy // EPRS | European Parliamentary Research Service, 2019.
61. Tadjbakhsh S., Central Asia and Afghanistan: Insulation on the Silk Road, Between Eurasia and the Heart of Asia // Paper 3 of the PRIO Project "Afghanistan in a Neighborhood Perspective," 2012, pp. 1-12.
62. The cultural policy of the European Union and the challenges of the times. Modern Europe, 4, 112–122.
63. Transition. The First Ten Years: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union, The World Bank, Washington, D.C., 2002, p. 6.
64. US Energy Information Administration, Caspian Sea Region, 2015. URL: <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fps=cst/>. (date of access 11.09.2022)
65. US Energy Information Administration, Country Analysis Briefs, Kazakhstan, 2010. URL: <http://www.eia.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/pdf.pdf/>. (date of access 09.09.2022)
66. Włodkowska-Bagan A. "Russian Foreign Policy towards Central Asia," in: The New Great Game in Central Asia, ed. by T. Stępniewski, Lublin, 2012, pp. 11-32.